

Vita az „Irányzatok, tanulságok” című cikkről

A tudománytörténeti hűségről és a tudománytörténész felelősségéről

„Ha már a tudománytörténeti szemlélet — csak helyeselhető — érvényesítésénél tartunk, nem árt a (tudomány)történeti hűsége is ügyelni!”
(KOVÁCS FERENC: NyK. LXXII, 287)

I. A Nyelvtudományi Közlemények 1970. évfolyamában — felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából — KOVÁCS FERENC „Irányzatok, tanulságok” címen írt cikket, melyben a hazai általános nyelvészet fejlődését, különösen e fejlődés újabb időszakát tekinti át (LXXII, 11—30, 275—96). Nem volna helyes, ha az a hangulat, amelyet e cikk nyelvészeti közéletünkben keltett, csak a szóbeszéd terén jutna kifejezésre, s a nyílt, maradandó tudományos vita szintjén nem jelentkeznék. Nyilvánvaló, hogy a vitára, sőt ellentmondásra készítő megállapításokkal kapcsolatos állásfoglalást nem akadályozhatja az a körülmény, hogy Kovács Ferenc tanulmányának közzétételét ünnepi alkalomhoz kapcsolta; sőt a tőle is hangoztatott tudományos-tudománytörténeti felelősség ez esetben még nyomósabban veti föl a kritikai tisztázás szükségességét.

Természetesen távolról sem vindikálom magamnak e kritikai tisztázás jogát, illetőleg szerepét; hozzászólással csupán a felvetődött kérdések igazságosabb, valóságosabb megközelítésének ügyét szeretném szolgálni, ami nyilván csak számos vélemény, többoldalú megvilágítás alapján lehetséges. Úgy érzem, hozzászólásomat annál is inkább megtehetem, mert a szóban forgó negyedszázadnak szemtanúja, átélője voltam ugyan, de a vitatott ügyek legtöbbszörnek közvetlen résztvevője, még kevésbé főszereplője nem, s a Kovács cikkében személy szerint bíráltak közé sem tartozom; így a cikk tartalmával kapcsolatban személyes vitába sem kell bonyolódnom.

Mivel az alább következőkben Kovács Ferencnek az elmúlt időket súlyosan elmarasztaló véleményével szemben több ponton is ellent fogok mondani, az esetleges félremagyarázás elkerülése érdekében már előljáróban le szeretném szögezni a következőket. Nyelvtudományunk fejlődését magam sem látom valamiféle ünnepi menetnek; tudom, hogy — mint minden tudományág történetében — a miénkben is volt számos olyan negatív mozzanat, amit jó lett volna elkerülnünk. Azt is vallom, hogy a múlt hibáit nem szabad takargatnunk, nem szabad olyan álláspontokat védelmeznünk, amelyeket túlhaladott az idő; mert ha ezt tennők, hamis tanulságok „fényében” szemlélnék jelenünket és alakítanánk jövőnket. A Kovács hangoztatta olyan követelmények, mint például a haladó tudománytörténeti személyek és események megbecsülése, a nyelvtudomány elvi-módszerbeli problematikájának az eltérbe állítása, az elméleti igényesség szorgalmazása, a bármely oldalról (maradiságból vagy divatjelenségeként, avantgardizmusból) megnyilvánuló végletességek elhárítása, a külföldtől való elzárkózás, a nyelvtudomány nemzetközi folyamatától való elszakadás veszélyének elkerülése, stb., stb., az én felfogással is egyeznek. Hogy mindezeket nemcsak most — e vita keretében — vallom,

hanem többszörösen kifejezésre juttattam, azt bárki ellenőrizheti, hiszen a Kovács tárgyalta időszakról több esetben is volt módom, illetőleg kötelességem véleményt nyilvánítani (l. pl.: A mai magyar nyelvtudomány: NytudÉrt. 58. sz. 9–21; Hozzászólás a debreceni vitaulésen: Általános nyelvészetünk helyzete. Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon (kézirat gyanánt) 75–85; A szintézisek szerepe a magyar nyelvtudományban: NytudÉrt. 65. sz. 41–65; Névtudományunk helyzete és feladatai: NytudÉrt. 70. sz. 7–16; Megjegyzések a magyar nyelvtudomány történetéhez a Sajnovics-évforduló kapcsán: MNy. LXVI, 385–96; stb.). Az ezekben mondottak egyébként fel is mentenek attól, hogy a következőkben a vitatott időszakok egészéről vagy egyes fontosabb vonatkozásairól a magam álláspontját részletezzem. A lényeges mindenestre az, hogy nem a múlt kritikai értékelésének, a problémák meg tárgyalásának szükségességében, nem a negatív jelenségek feltárásának vagy elkendőzésének alternatívájában van Kovács Ferencsel nézeteltérésem, hanem — mint az alább mondandókból majd kitűnik — a t u d o m á n y t ö r t é n e t i b í r á l a t t a r t a l m á n a k é s m ó d s z e r é n e k a megítélésében általában, a Kovács közleményében foglaltak tartalmában és módszerében különösen.

Kovács cikkére vonatkozóan még szükségesnek látom a következők előre bocsátását is. Közleményének témaválasztását kifejezetten jónak tartom; szolgálja azt az — imént mondottak értelmében tőlem is vallott és megvalósítani igyekezett — törekvést, hogy fellendülőben levő tudománytörténeti kutatásaink minél inkább és minél több rendben, több aspektusból a közelmúlt időszakok problematikájának a feltárására irányuljanak. Magától értetődően nem vitatom el a szerzőnek azt a szándékát sem, hogy a tényeket legjobb tudomása szerint próbálja tálalni, hogy belőlük legjobb meggyőződése szerint kísérelje meg a következtetéseket levonni; egyszóval hogy az igazságot keresi, azt igyekszik földeríteni. Készséggel jelzem továbbá — s ez már az imént mondottakból is kiolvasható lehetett —, hogy Kovács tanulmányának nem egy olyan részlete, megállapítása is van, amellyel kapcsolatban véleményem korábban is, ma is megegyezik az övével, vagy legalábbis nem áll messze attól. — Mindezekon túlmenően arra is hajlamos vagyok, hogy a tanulmány általam kifogásolandó, sőt egyes esetekben kifejezetten helytelenítendő tartalmának létrejöttével kapcsolatosan magyarázó körülményeket keressek. Ezek között leglényegesebbnek azt tartom, hogy a szerző — másirányú ténykedései, lekötöttségei miatt — hosszú időn át, éppen a legkritikusabb időszakokban nem élt benne eléggé nyelvtudományunk sodrásában, sem „belülről”, a mindennapi alkotó munka oldaláról, sem „kívülről”, a tudománytörténeti események irányítása vagy közvetlen átélése oldaláról nem szerzett elegendő konkrét tapasztalatot, megfelelően részletes, mély ismereteket a szóban levő kor problematikájáról. Kovács tanulmánya igen kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy a közvetlen tudományos munkálkodásbeli és tudományos közéletbeli tapasztalatokat utólag, csupán írásbeli relictumok alapján nemigen lehet pótolni. A megfelelő mennyiségű személyes élményanyag hiánya annál is inkább nyomasztotta a szerzőt, mert ő — mint alább még szólni fogok róla — elsősorban a tárgyalt korok külsőleges eseményeit taglalja, amelyekről viszont a fentmaradt dokumentumok csak nagyon hézagosan vallanak.

2. Ami mármost Kovács Ferenc cikkével kapcsolatos érdembeli kifogásaimat illeti, azok közül elsőnek a cikk „műfaji” vonatkozásait teszem szóvá.

Kovács műfaja — saját bevallása szerint — „gnoszeológia”, elmélettörténet. E szépen hangzó megjelölés mögött az olvasó — gondolom — joggal kereshette volna a következő tartalmat: a cikk mutassa be, hogy nyelvtudományunk vizsgált időszakában miképpen érvényesültek a tudományos alkotó munka során a nyelvelméleti vonatkozások, milyen volt a kutatók elméleti készültsége, milyen volt a kutatás elvi-módszerbeli megalapozottsága, szintje, jellege. Az se lehet nagyon kétséges, hogy az efféle kérdésekre a választ magából a tudományos tevékenységből kellett volna kihámozni. A gnoszeológia keretében a tudománytörténésznek legalább két dolgot kellett volna megvizsgálnia. Az egyik az, hogy elméleti téren mik voltak a vizsgált kor kulcskérdései, vitatémái, hogyan foglaltak ezekben állást a tudomány művelői. Szükséges és izgalmas lett volna például felvetni azt az alapvető kérdést, hogyan vélekedtek kutatóink a mi tudományos munkálkodásunk eszmei vezérfonalának, a marxizmusnak a nyelvtudományban való érvényesüléséről, miben látták ennek kritériumait (e problémakörhöz már az ötvenes években több hozzászólás történt nálunk). Nem kevésbé fontos lett volna megvizsgálni a téma másik aspektusát, azt tudniillik, hogy az elméleti problematika hogyan érvényesült az egyes nyelvi kérdések konkrét feldolgozásában. Itt is el lehetett volna várni a gnoszeológiai tárgyalástól, hogy felveti: mi volt a helyzet e téren például éppen a marxista eszmeiség gyakorlati hatásának, érvényesülésének vonatkozásában. A konkrét kutatómunkában való ilyenmű elmélettörténeti vizsgálat azért is elengedhetetlen, mert az elmélet önmagában, a mindennapi tudományos munkától elvonatkoztatva, arra való befolyása, ahhoz kapcsolódó kölcsönhatásai nélkül aligha ér valamit.

Nos, az ilyen szempontból értelmezett gnoszeológiából Kovácstól nem sokat kaptunk. Természetesen nem azt kifogásolom, hogy közleménye miért nem ölelte föl a tárgyalt időszak vonatkozásaiban e kívánalmak minden részletét; de azt igenis hiányolom, hogy a problémakör ilyen, szerintem lényegi, érdemi tárgyalásából szinte semmit sem láttunk.

Ezzel szemben Kovács Ferenc jórészt valamiféle „eseménytörténetet” ad. Mondanivalójának fő súlyát inkább oda helyezi, hogy mi minden történt a külszínen, a szervezeti problémák hogyan alakultak, a személyi viszonylatok milyen jelleget öltöttek, ki hogyan nyilatkozott a dolgok állásáról stb. Jelentős részben ilyesféle jelenségeket illusztrál idézetekkel, nemegyszer összefüggéseikből kiragadott félmondatos idézetekkel is. Távrolról sem akarom azt állítani, hogy az ilyen tárgyalásmód nem mutathat meg semmit a téma egészéből és részleteiből, hogy nem tárhat föl jellemző tüneteket, hogy nem lehet akár érdekes és dokumentumszerű is (az utóbbi persze csak akkor, ha hiteles). De arra kevésbé tartom alkalmasnak, hogy a téma lényegét, érdemi tartalmát ragadja meg. Sokkal alkalmasabb sajnos arra, hogy megborzolja a kedélyeket, hogy külszíni, nem pedig érdembeli vitákat szüljön.

Ezzel a műfaji felfogással a szerző egyébként — mint előbb már utaltam rá — elsősorban önmagát hozta nehéz helyzetbe, mert az ilyesfajta „eseménytörténet”-hez nem állt rendelkezésére sem elegendő személyes tapasztalat, sem elegendő írásbeli bizonylat. De nehéz helyzetbe hozta végeredményben azokat is, akik cikkéhez kritikai észrevételeket akarnak fűzni. Feldolgozásmódjának ez a „történészközpontú” jellege ugyanis nagy mértékben akadályozza, hogy a témával kapcsolatos elvi kérdésekben vele érdembeli, lényegbeli disputába lehessen bocsátkozni; következésképpen nemcsak az „elmélettörténeti”

vita hatókörét korlátozza, hanem annak szintjét is kedvezőtlenül befolyásolja, mivel vitapartnereit a „külszíni” problematika felé szorítja.

3. A Kovács Ferenc cikkével kapcsolatos általános kifogásaim közül másodikként a cikk egészéből kikerekedő egyoldalú, torz összképet említtem. E cikk alapján a hazai nyelvtudomány több évtizedre visszamenő, újabb fejlődési szakasza lényegében úgy áll előttünk, mint a „siralom völgye”, ahol a tudományos haladást gátló milió volt az uralkodó, ahol tudatosan elszigetelték a progresszív erőket, ahol emberi kicsinyesség, provinciális szemlélet, elmélet-ellenesség uralkodott, ahol a marxista szemléletet és a dialektikus módszert inkább csak hangoztatták, mint éltek vele, ahol szüntelen tévedésekben folyt a tudomány menete, ahol hibákról beszélni lehet, eredményekről nemigen, egyszóval ahol rossz volt bőven, jó annál kevesebb.

E nagyon negatív összkép vonatkozásában két dolgot természetesen Kovács Ferenc oldalára el kell ismerni. Az egyik az, hogy az ő célja elsősorban a hazai általános nyelvészet fejlődésének, helyzetének a bemutatása volt, nem pedig nyelvtudományunk egészéé, beleértve a konkrét nyelvtudomány megannyi területét. A másik az, hogy ő — mondanivalójának szándéka szerint — nyilván tudatosan sarkította, élezte a problémákat, azokat a negatívumokat igyekezett felsorakoztatni és részletezni, amelyek következtetéseit igazolni látszanak, egyebekről pedig — nem érezvén tárgyához tartozónak és céját szolgálónak — nyilván nem látta szükségesnek szólni. Csak éppen az a baj, hogy témája — tudománytörténeti jellegéből, átfogó igényéből, a huszonöt éves fordulóhoz kapcsolt szerepéből következően — az ilyen merev elhatárolást, egyoldalú beállítást aligha engedi meg. Az így félrebillent serpenyőnek mindenestre komoly szerepe van abban, hogy Kovács mondanivalója nem mindenben felel meg a tudománytörténeti hűség tőle oly gyakran hangoztatott követelményének, nem a teljes valóság fölfedője, sőt egyes vonatkozásokban kifejezetten a valóság egyoldalúvá fordult tükre.

Annak a kérdésnek a megítélését, hogy a nyelvtudományunk újabb fejlődéséről Kovács Ferenctől nyújtott kép mennyire valós akár abban az esetben is, ha a fejlődés egészéből kiragadva és elszigetelve csupán az elméleti vonatkozásokat, az általános nyelvészet körébe vágó problematikát tekintjük, maga a szerző jelentős mértékben megnehezíti azáltal, hogy ilyen elkülönítést végez ugyan, de nem mondja meg, milyen alapon és határokkal. Amennyiben az „általános” és a „konkrét” nyelvészet élesebb elhatárolásának nagyon is kérdéses útjára lépünk, a definiálást, ha csak nagy vonalakban is, aligha kerülhetjük el, hiszen — mint többek között az 1968 novemberében tartott debreceni vitaülés is megmutatta — az általános nyelvészet értelmezése körül nálunk számos, egymástól eléggé eltérő felfogás dívik. Ezt az értelmezési zavart Kovács is ismeri, utal is rá (293). A probléma megkerülésének súlyát egyébként is érzi: „szólni kellett volna az általános nyelvtudomány fogalmának hazai fejlődéséről” — mondja (293). De mivel végeredményben nem tudjuk meg tőle, mit is tartottaképpen általános nyelvészetnek, nyelvelméletnek, az említett kérdésben nem marad számomra más megoldás, mint hogy a legszűkebb és a legtágabb értelmezési lehetőséget tekintetbe véve tegyem mérlegre a tőle nyújtott negatív kép valóságát.

Ha a legszűkebb értelmezést veszem alapul, mely szerint általános nyelvészeti jellegű, elméleti igényű munkálkodásnak csupán a modern nyelvészet-

hez kapcsolódó, leíró nyelvtani irányulású, grammatika-elméleti tevékenységet lehet tekinteni — amely felfogással egyébként magam a legkevésbé sem értek egyet —, Kovács negatív megállapításai akkor is csak részben igazak. Igazak addig az ideig, amíg nem indult meg nálunk a modern nyelvészeti irányzatok elveinek és módszereinek nagyobb méretű alkalmazása. A hatvanas években azonban az ide vonatkozó elméleti munka már egyre inkább erősödött, mégpedig nemcsak azokban a végletekben, melyek ellen Kovács joggal hadakozik, hanem „szolidabb” módon, még az úgynevezett „hagyományos” nyelvészet felől is többé-kevésbé elfogadható megnyilvánulásokban. Azt ugyan nyugodtan lehet mondani, sőt szükséges is szorgalmazni, hogy a modern nyelv-elmélettel való foglalkozás legyen még intenzívebb nálunk; de e vonatkozásban ma már vészharangot kongatni — úgy hiszem — kissé anakronisztikus dolog.

Ha a legtágabb értelmezési lehetőséget tekintem, mely szerint az általános nyelvészeti jellegű, elméleti igényű munkálkodás kereteibe belefér mindaz, amit a nyelvről, tekintet nélkül a vizsgálat típusára, módszerére, általánosító, elvonatoztató jelleggel megállapítanak — s amely értelmezés az előbbinél jóval elfogadhatóbb számomra —, a Kovács felvázolta negatív képet még kevésbé tartom igazságosnak. A „hagyományos” nyelvtudomány számos részlegében már az ötvenes évek elejétől-közepétől kezdve megindult ugyanis nálunk a konkrét nyelvtudományi eredményeken túlmutató, azokat összegező, általánosító tevékenység, s ez később egyre jobban kiterelbényesedett. A nyelvtörténet több részterületén, a diakrón és szinkrón dialektológiában, az irodalmi nyelv történetének és jelenének vizsgálatában, a lexikográfiában, a nyelv művelés terén nem hiányoztak az általános jellegű, elvi-módszerbeli központú vizsgálatok, — amint arra a debreceni vitaülésen is többen rámutattak (l. pl. IMRE SAMU: i. h. 52—3; l. még SZATHMÁRI: MNy. LXVII, 29). Hogy az ilyen jellegű munkák mennyisége nem volt elegendő, mélysége sem volt esetleg mindig a kívánatos, egyszóval hogy eredményeinkkel nem lehetünk elégedettek, azt megint csak állíthatjuk; de ezekről tudomást sem venni, úgy tenni, hogy ha nem beszélünk róluk, akkor nincsenek is, — ez már torzítás.

A Kovács cikkéből kikerekedő összképnek azonban mégsem a fentebb mondottak a legnagyobb gyengéi. Bár elvileg hangoztatja az általános és a konkrét nyelvészet összefüggéseit, művelőik egymásrautaltságát (293—4), gyakorlatilag a nyelvelméletet mégis kiszakítja a nyelvtudomány egészeből. Itt van cikkének az alapvető baja: mondanivalóján az elvi deklaráció ellenére sem vonul végig az a szemlélet, hogy az „általános” és a „konkrét” nyelvészeti munkálkodás szerves egységet képez, egymást kölcsönösen meghatározza és megtermékenyíti. E szoros összefüggés alapján nyilvánvaló ugyanis, hogy ahol elméleti elmaradottság, az általános kérdések iránti közöny uralkodik, ott a nyelvészet konkrét eredményeinek is alacsony színvonalúaknak, többé-kevésbé értékteleneknek kell lenniük. Elméleti posvány az egyik oldalon, jelentékeny konkrét eredmények a másikon, — ez fából vas-kerika, Kovács is látja. Hogy mennyire látja e kapcsolatokat, azt egyetlen alkalommal, kézzel foghatóan bizonyítani igyekszik is: amikor tudniillik a két világháború közti magyar nyelvtudomány általános nyelvészeti elmaradottságát és a konkrét munkálkodás hiányait összefüggésbe hozza. E kor „eredményeiről” így nyilatkozik: „A minden tiszteletet megérdemlő egyéni erőfeszítések és eredmények ellenére mégis az volt a jellemző erre a hagyatékra, hogy nem volt összefoglaló nyelvtörténet, tudományos dialektológia, nyelv atlasz, tudományos stilisztika, tüzetes nyelvtan, értelmező szótár. A nagyszótár óriási

cédulatömege a tudományos munka számára szinte hozzáférhetetlen állapotban volt, de a legnagyobb méretű szintézis, az Etimológiai Szótár munkálatai is abbamaradtak (MNy. 51: 267–9). A nyelv művelés a sovinizta tudománypolitika szekértolójává süllyedt, ezért [mivel!] a nyelvészek többsége húzódozott az ilyen jellegű feladatok vállalásától. Ha ehhez még hozzávesszük a hazai nyelvtudomány meglehetősen egysíkú szemléletét és az »uralkodó módszertani pozitívizmus«-t (i. h. 269), kikerekedik előttünk fő vonásokban a magyar nyelvtudomány általános képe, ezen belül is az általános nyelvészet súlyos elmaradottsága . . .” (24.) Lesújtó kép, de ha túlzó is, nem mondom, hogy alapvetően igaztalan.

Az azonban már igaztalan, hogy amikor a felszabadulás utáni magyar nyelvtudomány az említett mulasztások túlnyomó részét pótolta, sőt azon túlmenően elméletileg is megalapozott, széleskörű nemzetközi elismerést is keltő nagy munkák egész sorozatát állította elő, erről Kovácsnak már e g y s z a v a s i n c s. Persze logikai bukfenc nélkül aligha is lehetne megúszni, hogy ha a konkrét nyelvészeti munkálkodás negatívumai az elméleti igénytelenség hathatós bizonyosságai, akkor ennek az ellenkezője hogyan lehetne szintén efféle bizonyíték. Meg kellene ugyanis magyarázni, hogyan virulhattak ki az elméleti elmaradottság, közömbösség, eltévelyedés talaján számottevő konkrét nyelvészeti eredmények; vagy azt kellene bizonyítani, hogy e téren nincs is szorosabb összefüggés, vagy azt, hogy nagyjában-egészében a konkrét eredmények is gyengék, jelentéktelenek. Világos, hogy mindkét bizonyítási vonal csak zsákutcába vezetne, ezért a „megoldás” csak egy lehet: el kell hallgatni a tényeket.

Mivel Kovács Ferenc témájának súlypontja a felszabadulás utáni hazai nyelvtudományra esik, az összefüggések feltárásának ez a megkerülése, a tényeknek ez a teljes elmellőzése rendkívül feltűnő, s nemcsak a szerző bizonyításának értékét rontja, hanem az összképet is elferdíti, a komplex szemlélet lehetőségét is elveszi. Legfőképpen ez idézi elő, hogy annak a számára, aki a magyar nyelvtudomány felszabadulás utáni történetéről csupán Kovács cikke alapján szeretne ismereteket, ezt a tudományunk fejlődésében egészében véve nagyonis pozitív időszakot csak mint valami sötét, siralmas, terméketlen kort tekinthetné.

4. A torz összkép természetesen csak úgy jöhetett létre, hogy r é s z l e t e i b e n i s nagyon sok a pontatlanság, egyoldalúság, ténybeli és következtetésbeli ferdeség. Az alábbiak ezek sorozatát nem meríthetik ki, legföljebb csak példákkal szolgálhatnak ezen véleményem alátámasztásához. Mivel Kovács — a 2. pontban mondottak értelmében — a külső körülményekre fekteti mondanivalójának súlyát, e problémákat én is kénytelen vagyok fölvetni.

A) Érdemes idézni például, ahogy Kovács a LAZICZIUS GYULÁRÓL mondottakat bevezeti: „A Laziczius-ügy [minden írásjel nélkül folytatódik] Nem véletlenül írtam »ügy«-et »kérdés« helyett! Kiáltó ellentmondásokat foglal magában ez a sajátosan magyar ügy! Ha valakire érvényes az a keserű rezignáció szülte mondás, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában, akkor ez tökéletesen illik LAZICZIUS hazai megbecsülésére. Több nemzetközi nyelvész-kongresszus elismert, egyedüli magyar előadója és »egyik vezéralakja« (NyK 60: 212), több külföldi nyelvészeti folyóirat, így a koppenhágai Acta Linguistica, az Archiv für Gesamte Phonetik és a Zeitschrift für Phonetik und Allgemeine Sprachwissenschaft szerkesztőbizottsági tagja (uo.), Magyarországon

azonban csak 1935-ben választják — 11 ellenszavazattal — az Akadémia levelező tagjává (AkÉrt. 45: 153), ugyanakkor azonban dékáni tisztviselő (»a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karának dékáni hivatalába szolgálattételre beosztott középiskolai tanár« — i. h. Tagajánlások, 6), és csak 1938-ban nevezik ki egyetemi rendkívüli és 1940-ben nyilvános rendes tanárrá. Külföldi folyóiratokban megjelent írásai, vitacikkei a nemzetközi nyelvészeti irodalom állandóan hivatkozott, megbecsült termékének minősültek külföldön [az utolsó szó ritkítva]... Ugyanakkor LAZICZIUS nemzetközi kongresszusokon elhangzott előadásainak itthon jóformán semmi visszhangja nem volt. Mindössze GOMBOCZ emlékezik meg — egy jelzős szerkezet erejéig — a Nyelvtudományi Társaság 1934. évi közgyűlésén elmondott elnöki megnyitóbeszédében »LAZICZIUS nagyszabású fonológiai tanulmányának« — rá gyakorolt ösztönző hatásáról (MNY 30: 3).» (18—9.)

Aki ezt a passzúst elolvassa, annak tényleg meglehet a véleménye a magyar nyelvtudomány akkori állapotáról általában, egy nemzetközi hírnevű nagy tudós hazai elnyomásáról pedig különösen. Szükséges kiemelni, hogy Kovács itt kétséget kizáróan LAZICZIUS nyelvész-pályájának első, alkotó szakaszáról, a második világháború előtti időszakra szól. Sem a később valóban tragikus sorsú LAZICZIUS GYULA tudósi nagyságát nem vonom kétségbe, sem az akkori nyelvtudományi közállapotok általam át nem élt, de számos jelből következtethetően aligha feddhetetlen voltát nem állítom; de a tudománytörténeti igazságnak — melyet Kovács tanulmányának szinte minden lapján hirtet — tartozom annyival, hogy a hamis beállítást szóvá tegyem. Az igazság ugyanis a következő.

LAZICZIUS 1929-ben védte meg irodalmi tárgyú doktori értekezését, s 1930-ban jelent meg első nyelvészeti cikke (A fonológiáról: MNY. XXVI, 18—30). Kis idő múlva, 1931. január 13-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság XXVIII. közgyűlésén neki juttatják — igen meleg méltatással — a Szily-jutalmat (l. MNY. XXVII, 212—3). 1933-ban már a Társaság választmányi tagja, 1934-ben jegyzője, 1936-ban titkára (tudni kell, hogy a Társaság tisztségei akkor a nyelvész-hierarchia magas posztjait jelentették: LAZICZIUST ZSIRAI MIKLÓS előzte meg és LIGETI LAJOS követte a jegyzőségben, illetőleg JAKUBOVICH EMIL előzte meg és KNEZSA ISTVÁN követte a titkári poszton). Öt éves nyelvtudományi munkálkodás után lett LAZICZIUS az Akadémia tagja, nyolc év teljesítménye alapján kapott katedrát az ország első egyetemén. A 11 akadémiai ellenszavazat önmagában nem mond semmit; ugyanakkor például NÉMETH GYULÁT 13 ellenszavazattal választották rendes taggá (AkÉrt. XLV, 153).

Ezekben az időkben még aligha lehet szó arról, hogy LAZICZIUS a Kovács-tól fölhozott külföldi folyóiratoknál lényegesebb szerepet vigyen, pláne szerkesztő bizottsági tagként szerepeljen. Hiszen például az Acta 1939-ben indult, a Zeitschrift 1947-ben; szerkesztő bizottsági tag meg a Zeitschriftnél csak 1956-ban lett. Az Archivnak (helyesen: Archiv für die gesammte Phonetik) egyetlen Magyarországon meglévő füzetét, mely a harmincas évek legvégéről származik és a 3. évfolyamból való, csak katalógusból lehet felderíteni, de valószínűleg nyoma veszett; így LAZICZIUS ottani szereplését nem tudtam ellenőrizni, ez azonban már csak időrendi okokból sem változtathat a mondottakon.

Ami pedig LAZICZIUS eredményeinek hazai visszhangját illeti, az a harmincas években és a negyvenes évek elején éppen széles körű volt; elég csak a folyóiratok mutatóit felütni ahhoz, hogy bárki meggyőződhesse: munkás-

sága — az 1931. évi Szily-jutalommal járó méltatáson messze túlmenően — az akkori nyelvtudományi életnek, s tegyük hozzá: az akkori vitáknak is egyik központja. Hogy a bő dokumentációs lehetőségek közül konkrétan csak azt említsem, ami LAZICZIUS munkásságának fő területe volt: a fonológiát, például BALASSA JÓZSEF és TAMÁS LAJOS LAZICZIUSNAK ez irányú munkásságára — igaz, vitatkozó jelleggel — kimerítően reagált, s LAZICZIUS sem késlekedett a válaszokkal (l. Nyr. LXIII, 107—11, MNy. XXXI, 48—53; MNy. XXXV, 273—83, MNy. XXXVI, 81—9). Íme, így fest a „mindössze egy jelzős szerkezet erejéig” terjedő figyelem — a valóságban.

Ezek mindenesetre tények, amelyek jelzik, hogy LAZICZIUS GYULA mai szempontból nézve igen gyorsan vált nyelvtudományunk kiemelt, megbecsült, munkásságában figyelemmel kísért alakjává, — egyébként természetesen nem érdemtelenül. A tényleges helyzet tehát jelentős mértékben más volt, mint amit Kovács szövege sugall, sőt sugároz. A tényekkel sok mindenben nem egyező véleményével kapcsolatban mentségül talán annyit lehetne fölhozni, hogy adatainak jó részét láthatólag másodkézből vette, s nem önálló forráskutatás alapján merítette. Ámde ilyen témában ez nem megengedhető módszer, s egyébként még a másodkézből vett megállapítások beállítása is a valóságot elkendőző.

Abban az időben, amelyről Kovács idézett megállapításai szólnak tehát aligha volt még LAZICZIUS-„ügy”. Ilyen c s a k k é s ő b b kerekedett, a negyvenes évek második felében, s kényszernyugdíjazása tetőzte be. Amit azonban Kovács erről mond, az is legalább kétértelmű. Cikkének abba a szakaszába beállítva, amelyben a nálunk uralkodó sivár tudományos légkörről, az általános nyelvészet hátrányos helyzetéről ír, ezeket olvashatjuk: „nem alakult ki nálunk általános nyelvészeti iskola. Nem alakult ki, mert az uralkodó nyelvészmelelet, az általános elméleti kérdésekkel szembeni közöny következtében nem is alakulhatott ki: LAZICZIUS korai nyugdíjazása, majd akadémiai tanácskozó taggá történő minősítése csak súlyosbította a helyzetet: kiállították a csatasorból azt a vezető nyelvészt, aki az új elméletek és irányzatok kritikai adaptálására és továbbfejlesztésére olyannyira fogékony volt, aki ében tudta volna tartani az általános elvi kérdések iránti érdeklődést.” (24—5.) Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy e sorokat a helyzetet nem ismerők könnyen értelmezhetik úgy: LAZICZIUST tudományos ellenfelei „állították ki” a sorból, hogy az elméleti közönnyt fenntarthassák. Persze abban nagyonis egyetértek Kováccsal, hogy LAZICZIUSNAK a nyelvtudományi közéletből való kiesése súlyos morális és tudományos kárt okozott, s különösen a hazai általános nyelvészet ügye sínylette meg. Sőt még azt sem vitatom, hogy a dolognak lehettek az akkori tudományos közélettel összefüggő személyi vonatkozásai is; ki lát a lelkek mélyére, főként, ha az akkori idők viszonyait visszaidézzük? Az ilyen módon való beállítás azonban egészében mégsem igaz, aminthogy inszinuálás az is, ahogyan Kovács KNIEZSA ISTVÁN egészen más dolgokra vonatkozó véleményét a LAZICZIUS-„ügy”-höz kapcsolja (25). Jól ismeretes, hogy az 1949-ben történt nyugdíjazást alapvetően politikai okok idézték elő, melyek részben LAZICZIUS magatartásával, részben az akkori viszonyokkal függtek össze. Ezt Kovács is tudja, meg is mondja, de nem ott, ahol kell, ahol a kérdést érdemben tárgyalja, hanem egészen más dolgok kapcsán, később, lapalji jegyzetben elrejtve (29).

B) A felszabadulás utáni elméleti közönnyt Kovács Ferenc ilyen tünetekkel bizonyítja: „Jellemző tünete ennek a lemaradásnak az a pusztá tény,

hogy az általános elméleti kérdések intézményes gondozására hivatott szervezeti formák is milyen nagy késéssel alakultak ki. A Nyelvtudományi Intézet Általános Nyelvészeti Munkacsoportját csak tíz évvel a felszabadulás után, 1955 őszén hozták létre (NyIK 6/3—4: 450), az 1903. december 19-én megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaság Általános Nyelvészeti és Fonetikai Szakosztályát viszont még később, 1959-ben állították fel (ANyH., 20), de az újjáélelt Általános Nyelvészeti és Fonetikai tanszék is csak ebben az évben kezdte meg az általános nyelvészeti oktató-kutatómunkát (uo.).” (26.)

Némi baj ezekkel az állításokkal is van. Az a legkevésbé lényeges, hogy a Nyelvtudományi Intézet csak 1950-ben alakult meg, késése tehát legföljebb öt éves lehet. Kár ezért az öt évről is, bár egyrészt az Intézet akkori szervezeti viszonyai, személyi ellátottsága, másrészt és főként a nyelvtudományunkat akkor ért többrendbeli megrázkódtatások ezt a késedelmet a tudománytörténész számára indokolhatják. Ami viszont már a társasági szakosztályra vonatkozik, a tények beállításának jellegéről jóval többet vall. Kell is, lehet is tudni, hogy hiába alakult a Magyar Nyelvtudományi Társaság „1903. december 19-én”, szakosztályai közel öt évtizeden át nem voltak, tehát általános nyelvészeti szakosztálya sem lehetett. Ugyancsak kell és a rendelkezésére álló dokumentumok alapján lehet is tudni, hogy az ötvenes évek elején újjászerveződött Társaság legelső szakosztályai között az „Általános nyelvészeti szakosztály”-t is létrehozta, s az TAMÁS LAJOS elnökletével, előbb HERMAN JÓZSEF, majd SZÉPE GYÖRGY titkárságával az ötvenes években végig működött. A Kovácstól említett 1959-ben mindössze annyi történt, hogy a szakosztály, amely addig az általános nyelvészet mellett a germanisztikai és romanisztikai stúdiumokat is gondozta, mivel ez utóbbiak érdekében új szakosztály alakult, e részfeladatát a fonetikai kutatások istápolásával cserélte föl. Kovács mondanivalójának az a tartalma tehát, hogy a Társaságban egészen 1959-ig az általános nyelvészet ügye nem talált felkarolásra, nem állja meg a helyét. Sőt a sors iróniája, hogy amikor ő az ebbéli változást teszi, éppen akkor váltotta föl a megelőző prosperitást átmeneti visszaesés, — legalábbis a dokumentumok így vallják, s ezeknek hinni lehet. Idézem LAKÓ GYÖRGY főtitkár 1958. évi jelentéséből (az 1957. évi működésre vonatkozóan): „Feltűnő az általános és modern nyelvészeti szakosztály előretörése: e szakosztályunk ez évben öt előadással szerepelt.” (MNy. LIV, 597.) LAKÓ főtitkár az 1959. évi közgyűlésen (1958-ra vonatkozólag): „Az általános és modern nyelvészeti szakosztály megtartotta tavalyi lendületét: a tavalyi évhez hasonlóan az idén is öt előadással szerepelt. Ez a szakosztály a nyelvtudomány egyes mai kérdéseivel foglalkozott...” (MNy. LV, 570.) TELEGDÍ ZSIGMOND főtitkár viszont 1960-ban (az 1959. évi működésre vonatkozólag) a szakosztály mindössze egy előadását teszi szóvá, s ezt mondja: „Felolvasásban nem lett volna hiány, ez kitűnt az előkészítés során; de az ülések megrendezése — részben a szakosztály tétovázása miatt — elodázódott, és mire a vezetőség figyelmes lett a hibára, már késő volt segíteni.” (MNy. LVI, 506—7.)

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi nyelvészet elméleti fejlődését nem érinti alapvetően az a kérdés, mikor teremtődtek szervezeti keretek a Magyar Nyelvtudományi Társaságban az általános nyelvészettel való foglalkozásra. Ez a körülmény azonban nem menti a Kovács-féle beállítás ferdeségét, annál is inkább, mert cikkének tárgya éppen a hazai általános nyelvészet története. Mint ahogy nem menti az sem, hogy adatait láthatóan itt sem önálló forráskutatásból, hanem másodkézből veszi.

A LAZICZIUS kényszernyugdíjazása után megüresedett, sőt megszűnt általános nyelvészeti tanszék újra való megszervezéséről csak annyit, hogy a magyar tudomány- és oktatástörténetben jártasaknak tudniuk kell, hogy az ötvenes években egyetemi tanszék létesítése nem is annyira a szaktudományok képviselőitől függött, hanem abban a főhatósági adminisztrációnak súlyos szava, elhatározó szerepe volt. A szaktudományos milió ez időben talán tényleg nem kedvezett mindenben egy általános nyelvészeti tanszék létesítésének, de ha ezt az illetékes tényezők akarták volna, a nyelvészek részéről aligha lett volna ellenvetés. Kovács Ferenc viszont személy szerint kétségkívül az „illetékes tényezők” körébe számított, hiszen ez időszakban a főhatóság illetékes osztályát vezette. Távol áll tőlem, hogy ez ügyben a felelősség súlyát egyedül rá tegyem, de úgy vélem, a kérdésben éppen neki nem lett volna szabad és illő a vádló szerepében fellépnie.

Voltaképpen e témához kapcsolódik az a körülmény is, hogy LAZICZIUS GYULA nyugdíjazásának idején meg a magyar tudományos élet vezető fórumánál (Magyar Tudományos Tanács, majd Akadémia) volt Kovács Ferenc éppen a személyzeti ügyek exponense. Hogy tudott volna-e tenni valamit a nyugdíjazás, de még az ő hatóköréhez közelebb álló akadémiai visszaminősítés ügyében is, azt megítélni nem tudom, s nem is akarom őt e nyilván felderíthetetlen dologban vádolni. Azt viszont meg merem kockáztatni, hogy a LAZICZIUSSAL kapcsolatos említett műveletek elítélésében neki — helyzeténél fogva — a „kiállítot t á k a sorból” igei személyragozásbeli használatát jobban meg kellett volna gondolnia.

C) Kovácsnak a marrizmus magyarországi problematikájába vágó megállapításaiból idézem a következőket: „A másik megjegyzésem a hazai marristák »fennhéjázó arakcejevizmusának« az erőszakos türelmetlenségére vonatkozik. Legjobb tudomásom szerint egyetlen magyar nyelvésznek sem történt bántódása a marrizmussal szembeni állásfoglalás miatt, egyszerűen azon oknál fogva, mivel HAJDÚ P. említett bíráló megjegyzésén és LAZICZIUS GY. határozott ellenvetésein túl nem volt egyetlen magyar nyelvész sem, aki a marrizmusmal szemben a sztálini cikkek megjelenése előtt nyíltan állást foglalt volna. Egyet lehet tehát érteni NÉMETH GY. megállapításával, amely szerint: »Nálunk ez a mozgalom (marrizmus] . . . semmiféle lényeges kárt nem okozott« (Társ-Szemle 6, 75), ha a »semmiféle«-n a személyi károkat értjük . . .” (28—9.) Majd alább: „Határozottan le kell tehát szögeznünk, hogy olyan értelmű arakcejevizmusról, amelyennek a szovjetunióbeli meglétéről a magyar nyelvészek elsősorban a sztálini cikkekből értesültek, a magyarországi marrizmus kislétszámú képviselőinek a részéről nem beszélhetünk — legalábbis a »következmények« ismeretében nem! Ha a marrista-antimarrista perben mindenképpen arakcejevizmust — vagy ehhez hasonlót — keresünk, másutt kell kereskednünk.” (29.) Az utolsó félmondatot rögtön követik is az „antimarristák” viselt dolgaira való utalások, például akadémiai osztályhatározat idézése, mely a volt marristáknak a komoly tudományos munkálkodásra hívja föl a figyelmét, vagy a Nyelvtudományi Intézet igazgatócseréjére való igen egyértelmű célzás (29).

A marrista idők visszasságai mai nyelvtudományunkat már alig érintik és érdeklik: nyilván az aktív szereplők sem emlékeznek már szívesen rá, a negatív érintettek jó része is rég fátylat borított a dolgokra. Kényszerülve szólok hozzá magam is, — Kovács Ferenc kijelentései szorítanak rá. A legkomolyabban elképeszt ugyanis, hogy Kovács, aki tudománytörténettel foglalkozik, ilyen keveset tud vagy akar tudni az akkori idők dolgairól.

A kérdésről beszélni egyébként többszörösen is kellemetlen. Milyen alapon tudnánk a marrizmust a kor egészségének viszonyából kiemelni? Menyire volna igazságos a marristák személyi ténykedését az egyéni felelősség síkjára vinni? Mely kritériumokra támaszkodva lehetne azt kétségbe vonni, hogy marristáink a szovjet tudomány terjesztésének ideológiai-politikai munkáját végezték, a kor tudománypolitikai szükségszerűségéből cselekedtek? Ki kívánkoznék, vagy akár ki tartaná méltányosnak jelenleg az akkori marristák neveivel dobálózni, tekintettel arra is, hogy legtöbbjük azóta nyelvtudományunk érdemes munkásává vált? Ki vállalkoznék arra, hogy az emlékek földidézésével sorra-rendre előszámolja, mi minden is történt akkor, aminek legtöbbször nem is maradt írásbeli dokumentuma? Hogyan lehetne ma már konkrétan, egzaktan bizonyítani nyelvtudományunk munkásai akkori derékhadának szorongó érzéseit, félelmét tudományának és saját tudományos sorsának jelenéről vagy éppen jövőjéről? Ki tudna múltba visszamenően jóslásokba bocsátkozni arról, mi történt volna, ha a kérdésben nem szólt meg SZTÁLIN — a mi marrizmusunk kronológiáját tekintve — olyan hamar? Nyilvánvaló, hogy az efféle dolgok taglalása nemigen alkothatja mostani vitatémánkat. Mindez azonban nem lehet ok arra, hogy Kovács állításait elfogadjuk, szó nélkül hagyjuk.

Kovács sem gondolhatja komolyan, amikor a marrizmus elleni nyílt állásfoglalás hiányára hivatkozik, s amikor ebből vonja le következtetéseit a személyi cárok nem létezésére. Először is, hogyan lehetett volna akkor nyíltan ellenvéleményt nyilvánítani, hogyan formálódhatott volna az például dokumentum-értékűvé? HAJDÚ korábbi példája e tekintetben oda van ráncigálva, hiszen a tárgyalt kérdésben 1947-et és 1949-et nem lehet egy kalap alá venni; LAZICZIUS ellenvetéseiről meg nem ismerünk dokumentumszerű bizonyítékot. Másodszor, ki tudta akkor, hogy az egyes nyelvészeket ért személyi kellemetlenségek, retorziók — melyek mint objektív tények nem függenek Kovács elismerésétől — a marrizmussal voltak-e összefüggésben, illetőleg milyen mértékű, mélységű összefüggésben voltak azzal? Mert azt például finnugor kollégáink elbeszéléseiből sokan tudtuk, ismertük, milyen eszközökkel akarták őket hivatalos tényezők önkritikára, sőt addigi munkásságuk, felfogásuk, eredményeik megtagadására kényszeríteni; s tudtuk azt is, hogy mindez kifejezetten a marrizmus nevében, ürügyével történt. De azt már inkább csak sejtettük, hogy akkor kiemelkedően legjobb leíró nyelvtanírónk pályája ilyesféle okok miatt tört majdnem ketté. Azt viszont már aligha voltunk képesek lemérni, mennyi része volt a marristák tudatos káderpolitikájának abban, hogy a Nyelvtudományi Intézet jogelődjének, a Nyelvtudományi Munkaközösségnek alapító tagjai közül egyesek — ma egyetemi tanárok — nem kaphattak státust az Intézet megalakulásakor (hogy ki mindenki kaphatott viszont, azt nem részletezném, mert nem szándékozom senkit sérteni). De nem is folytatom tovább.

Nem tartoztam, nem is tartozhattam az „aracksejevista antimarristák” közé, ténykedéseiket nincs is okom védelmezni. A Kovács előtárta „bizonyítékok” mindenesetre nem győznek meg azon állításának igazságáról, hogy a személyi retorziók eredői után inkább náluk kell kereskedni. Erről az oldalról mindenesetre egzisztenciális lehetetlenítésről kortársi tapasztalataimból, emlékeimből sem tudok, pedig ez az időszak — az ötvenes évek eleje — erre adhatt volna módot a tudományos hatalom „antimarrista” birtokosainak is. Azt viszont tudom, hogy a Nyelvtudományi Intézet igazgatócseréje — Kovács

állításával ellenkezőleg — nem személyi relációjú volt, nem a nyelvtudomány belső ügyeivel volt kapcsolatban, hanem egy az egész Akadémiára vonatkozó szervezeti rendelkezés végrehajtásának volt következménye.

A marrista — antimarrista „aracksejevizmust” sem lehet — gondolom — tudománytörténetileg abszolút egyoldalúan megítélni: az ilyesféle dolgokban nem szoktak az egyik oldalon csupa bárányok, a másikon csupa farkasok, az egyik félen kizárólag szerencsenek, a másikon kizárólag hófehérek lenni. Amit azonban e vonatkozásban Kovács csinál, azzal az igazságot megközelíteni aligha lehet. Túlmosdatás, túlszépítés egyfelől, túlsározás, túlfektetítés másfelől, — miért van erre szükség? Miért kell ezt így csinálni akkor, amikor a még nagy számban élő kortársakkal úgy sem lehet elhithetni akármit, hiszen ő n m a g u k t a p a s z t a l a t a i n a k mégis csak jobban hisznek, mint más azzal ellenkező állításainak! Vagy a dolgok nem közvetlen ismerőivel való elhithetési szándékról van szó? Ezt nem is merem föltenni.

D) Kovács Ferenc rendkívül elmarasztaló jelleggel nyilatkozik a sztálini cikkek magyarországi hatásáról; megállapításaiból, érveléséből az tűnik ki, hogy voltaképpen a SZTÁLIN cikkei utáni időket tartja nyelvtudományunk egyik mélypontjának, ahol az „önálló bűvárlást az idézetek és hivatkozások garmadája helyettesítette” (275). Szinte az az ember érzése, hogy Kovács ezt az időszakot még a marrizmus után is visszaesésnek akarja feltüntetni.

Ez a vélemény megint csak egyoldalúsággal, túllicítalással terhes. Kovács — mint ő mondja — a „marxista gnoseológia” oldaláról bírál, a sztálini fellépés hatását a hazai általános nyelvészet fejlődésében firtatja. Nem hiszem azonban — és erről korábban, Kovács cikkének műfaji jellegével, valamint tartalmi összképével kapcsolatosan már szóltam —, hogy e kérdést a hazai nyelvtudomány egészéből kiragadva, csupán a gnoseológia, pláne a Kovács-féle „eseménytörténeti” gnoseológia keretében vagy éppen ürügyével lehetne eldönteni. Bármit is vallana ugyanis ez a „tudomány” önmagában, az tudománytörténeti tény, hogy a sztálini cikkek követő időben, az évek előrehaladásával egyre inkább, pezsgés indult a magyar nyelvtudományban. Volt sajnos citáció is bőven, volt „nyelvtani” vita SZTÁLIN zárójeles megjegyzéséről, és volt még sok minden; de ezek jó része nem sajátosan a nyelvészetet jellemezte, hanem általános kortünetként jelentkezett. A konkrét nyelvészeti alkotó munka ellenében e nagyrészt külsőleges kísérő jelenségeket mindenestre aligha lehet a helyzetet alapvetően jellemző tényekként értékelni.

De visszatérve magára a gnoseológiára: ha ennek „marxista” jelzőjét valóban komolyan akarjuk venni, akkor a nyelvelméleti háttér problematikáját fejlődésében és minden oldalú összefüggésében kell néznünk. A gnoseológusnak mindenekelőtt azt kell mérlegre tennie, hogy a sztálini cikkek nyelvtudományunk akkori folyamatában, az előzményekhez viszonyítva pozitív vagy negatív lépést jelentettek-e általában, s több vagy kevesebb lehetőséget nyitottak-e a nyelvelméleti problémák tudományos megítélésére. Még ha SZTÁLIN sok mindent a nyelvtudomány régóta felépült tárházából, hagyományos ismereteiből merített is, nem hinném, hogy el lehetne vitatni a „sztálini nyelvészet” progresszivitását, fölényét a „marri nyelvészet”-tel szemben. Nem lehet ezt tenni valamiféle ideológiától mentes, absztrakt tudományos értelemben sem, még kevésbé abból a tudományos megfontolásból, amivel nekünk kell mérlegelnünk: a dialektikus materializmus talajáról. Még

ha el is hinnénk Kovácsnak, hogy nálunk a sztálini cikkek utáni időkben mást sem csináltak, csak idéztek, ismételtettek, interpretáltak, talán akkor is több, pozitívabb lett volna ez, mint amit nálunk a közvetlenül megelőző időkben, a marri nyelvelmélet nyomán csináltak, illetőleg csináltatni óhajtottak. Elméleti hatásában — értve itt az elméletnek a konkrét nyelvtudományi munkálkodásban való lecsapódását is — SZTALIN mindenféleképpen kedvezőbb helyzetet teremtett, mint MARR, és ebben a minőségi különbségben van — úgy hiszem — az elmélettörténeti megítélésnek is a lényege.

Más oldalról nézve a sztálini nyelvtudományi korszaknak valóban negatív vonása volt — s a jövő fejlődésére is kedvezőtlenül hatott —, hogy nem nyitott utat az elsősorban nyugaton dívó nyelvtudományi irányzatok megismerése számára. De ez az „elzárkózás” semmiképpen sem értékelhető sajátosan nyelvészeti problémaként, a hazai nyelvészek elméleti kérdések iránti közömbösségének egyenes és kizárólagos következményeként, sőt lényegében SZTALIN nyelvtudományi megnyilatkozásai sem játszottak benne döntő szerepet. Elsősorban az akkori általános tudományos-ideológiai helyzetnek volt mindez következménye: a nyugati tudományos áramlatokkal szembeni magatartást a nyelvészet egészén, de akár a nyelvelméleten is messze túlmutató politikai-tudománypolitikai tényezők határozták meg. Az akkori hazai nyelvtudomány tehát nem elsősorban belső sajátosságai folytán, nem is csupán SZTALIN védelmező pajzsa alatt, miatt nem fordult nyugat felé; nem véletlen, hogy a modernista irányzatok világnézeti veszélyeitől is nyelvészetünk akkori ideológiai-politikai korifeusai óvtak bennünket. Nem arról volt tehát szó, hogy nyelvész-ideológusaink a „konzervatív” nyelvészek hatására vették volna magukra ezt a funkciót. Így nem látom eléggé átgondoltnak TELEGDI ZSIGMOND Kovács Ferenctől idézett ide utaló véleményét: „csatlakoztunk »konzervatív« kollégáinkhoz (tehát az újgrammatikus fogantatású pozitívizmushoz) tudományunk újabb irányzatának elutasításában” (ÁNyH. 19).” (282.) — Mindezekből következően az a véleményem, hogy nem lehet e kérdést csupán belső szaktudományos szempontból kezelni, a nyelvészeti elmélettörténet zárt világába ágyazva, a körülményektől elvonatkoztatva tekinteni. Az efféle szemlélet éppen a marxizmustól idegen.

E) A SZTALIN utáni hazai nyelvtudomány „válságá”-val kapcsolatban Kovács Ferenc a sztálini nyelvészet megtagadásáról, a sztálinizmus nyelvtudományi megbélyegzéséről beszél. Ide vonatkozó tételeiből is érdemes néhány passzust idézni: „Ez a folyamat [ti. a XX. szovjet pártkongresszus politikai-ideológiai hatása] különösen érzékenyen érintette a magyar nyelvtudományt: az örök elméleti igazságnak deklarált sztálini nyelvtudományi tézisek egyik pillanatról a másikra saját fonákjukra fordultak, a szuperlatívuszokat máról holnapra a teljes tagadás megbélyegző »sztálinizmus«-a, könyörtelen anatómája váltotta fel. Amire még tegnap esküdtek, azt ma teljes mértékben elvetették. A kialakult helyzetben nem az volt a lényeges, hogy mi helytálló és mi elvetendő a sztálini tézisekből, hanem az a sommás értékelés, ahogyan a »sztálinizmus«, a személyi kultusz korszakának elméleti-ideológiai állapotát »magyarázták«, és ami még sokkal súlyosabb, ezt a »magyarázatot« a szovjet tudományra [!] s ezen belül főleg a marxista—leninista nyelvtudomány egészére kiterjesztették. Az ellenforradalmi események felszított légkörében, az ideológiai és politikai hisztéria folytán olyan helyzet állt elő, hogy mindazok, akik korábban — helyesen vagy helytelenül — a marxista—leninista nyelv-elmélet meghonosításáért küzdöttek, az értékítéletek hirtelen metamorfózisa

következtében persona non grata-vá váltak, akiknek »tetteikért« felelniök kellett, egyiküket-másikukat időlegesen el is távolították munkahelyéről”. Stb., stb. (281).

Bevallom, Kovács összes állítása közül az ide vonatkozók döbentettek meg leginkább. Itt a magyar nyelvészekre olyan vádak vannak rásütve, amelyek ellen minden körülmények között tiltakozni kell. Vajon honnan vette, veheti Kovács a tényeket olyan állításokhoz, hogy nyelvtudományunknak éppen azok a munkásai, akik elfogadták és tevékenységükben tőlük telhetően érvényesíteni igyekeztek a sztálini nézeteket, s akik ide kapcsolódva úgy gondolták, hogy a marxista tudományosság jegyében, szellemében dolgoznak (most azt ne vitassuk, milyen eredményességgel), a politikai viszonyok változával ilyen szemérmetlen pálfordulást csináltak? Nem ismerek olyan fórumot, dokumentumot sem, amely akárcsak egyes nyelvész-személyekkel kapcsolatban is tanúsíthatná a tőlük korábban dicsőített „sztálinizmus” vagy éppen marxizmus ilyen emberi-politikai szempontból immorális megbélyegzését, akár hazai, akár a „szovjet tudományra kiterjesztett” viszonylatokban. Még kevésbé hiszem el — sőt tudom, hogy nem igaz —, hogy ez nyelvtudományunk egészére jellemző jelenség lett volna, miként a fogalmazás általában vádaskodó jellege sugallja. Nem ismerek olyanokat sem, akiknek „tetteikért felelniök kellett”, — bár e viszonylatban Kovács fogalmazása annyira homályos, hogy azt sem lehet tudni, hogy a „sztálinizmus” vagy az „antisztálinizmus” oltárán, nyelvészek vagy nem nyelvészek keze által áldoztattak volna-e föl. Mindenesetre hazai nyelvtudományunk történetének ezt a SZTÁLIN-ellenes, marxista-ellenes, szovjetellenes periódusát egyáltalán nem tartom bizonyítottnak, sőt bizonyíthatónak sem.

F) Kovács Ferenc általában kicsinylően szól azokról a törekvésekről, amelyek nálunk a marxizmus nyelvtudományi alkalmazására irányultak, s különösen csekély értékűnek, illetőleg „helytelenül értelmezett”-nek veszi a sztálini megnyilatkozások nyomában járó ez irányú, illetőleg ezt célzó tevékenységet (281—2). Mivel azonban e tekintetben jobbára csak kijelentésekre szorítkozik, de sem a marxizmus nyelvtudományi alkalmazásával kapcsolatos nézeteit nem fejti ki, sem az általa helytelenített alkalmazásokat nem konkretizálja, állításaival nemigen lehet vitába szállni. Ide vonatkozóan tehát csak néhány futó megjegyzést teszek.

Hogy SZTÁLINnak a marxista nyelvtudomány építésében volt szerepe, azt nehéz volna tagadni. Ha az ide utaló hazai törekvésekben sok is volt a külsőleg dekoratív és deklaratív elem, ha nem voltunk is mentesek a dogmatikus felfogás vagy a vulgarizáló alkalmazás hibáitól, az vitathatatlan, hogy a dialektikus materializmus világnézete — többé-kevésbé ösztönösen vagy többé-kevésbé tudatosan — SZTÁLIN óta kezdett munkálkodásunkba behatolni. Sőt az az érzésem — bár tévednék! —, hogy az ötvenes évtized a marxizmus nyelvtudományunk felé vezető útjában nagyobb dinamizmussal, több szándékkal volt telt, mint a hatvanas, jöllehet azóta a közelítés szintje minden bizonnal emelkedett. Abban mindenesetre egyetérték Kováccsal, hogy egy idő óta „nyelvtudományunkban meggyengültek a marxizmus hadállásai, bekövetkezett a »szemérmes marxizmus« korszaka, s ez bizonyos mértékben máig tartó folyamat” (282). Sőt azzal is egy véleményen vagyok vele, hogy — miként TELEGGDI ZSIGMOND felfogásával kapcsolatban hangoztatja — „nem elég azt leszögezni — bár az is rendkívül fontos —, hogy hogyan nem lehet a marxizmust alkalmazni, hanem egyértelműleg meg kell határozni a marxista nyelv-

szemlélet alapvető követelményeit, a marxista nyelvtudomány viszonyát a különböző nyelvészeti irányzatokhoz.” (294.) Valóban, erre az utóbbi időknél sokkalta több gondot kellene fordítanunk! Mindezen problémák, kívánalmak ellenére sem hiszem azonban, hogy a materialista szemlélet és a dialektikus módszer nyelvészeti alkalmazásában eddig megnyilvánult törekvéseinket egészében ne lehetne pozitíven értékelni, vagy hogy valami alapvető baj volna nyelvtudományunkban a marxista világnézet körül.

G) Amit Kovács Ferenc „A modern irányzatok adaptációja” címen az úgynevezett hagyományos és modern nyelvészeti iskolák hazai helyzetéről, viszonyáról mond, cikkének összes fejezete közül — egészében — talán legkevésbé válthatja ki az ellentmondást; az én véleményem, legalábbis nagy vonalakban, nem áll messze a tőle mondottak egészétől. Egy-két részlet-megállapítását ennek ellenére sem hagyhatom megjegyzés nélkül.

Az 1960-ban megtartott úgynevezett strukturalista vitáról Kovács lényegében azt tartja, hogy abban a két „tábor” meglehetősen szélsőséges, merev állásponttal nézett egymással farkasszemet, s kölcsönös megértési, illetőleg kiegyenlítődési mozzanatok sem voltak felfedezhetők (283 kk.). Véleménye alátámasztására idéz is néhány valóban merev, szélsőséges nézetet. Tényleg, ilyenekben sem volt éppen hiány, — egyik oldalról sem. De mégis szeretnék emlékeztetni arra, hogy a vitában részt vevők egy nem is jelentéktelen hányada — „hagyományosak” és „modernek” egyaránt — nem állt ilyen egyoldalú, abszolút polarizált állásponton. A klasszikus nyelvészeti elvek és módszerek mellett felszólalók közül például többen is igen határozottan nyilatkoztak a modern irányzatok megismerésének szükségességéről, sőt ezen túlmenően a régebbi és újabb iskolák elvi-módszerbeli kiegyenlítődéseinek, kölcsönhatásának lehetőségéről és perspektíváiról is.

Még kevésbé tartom hűnek, illetőleg megalapozottnak és teljesnek Kovács elmarasztaló véleményét arról, hogy a különféle nyelvészeti irányzatok, illetőleg azok híveinek munkálkodása között azóta sem, máig sem jött létre kölcsönhatás: „A külön utak találkozása, az ezeken járó nyelvészek elvitathatatlan eredményeinek a kölcsönös egymásra hatása tehát napjainkig sem következett be. A közeledést, a konvergens fejlődést sürgető különböző felhívások, határozatok ellenére sem sikerült kialakítanunk azt az elméleti platformot, amelynek alapján vitáink, megbeszéléseink a kívánt eredményre jutnának.” (289.) A kiegyenlítődések elmaradásáról, hiányáról panaszkodó véleményéhez legalábbis két észrevételt lehet, sőt kell tenni.

Az egyik az, hogy a különböző nyelvészeti iskolák közti kiegyenlítődések kívánalma nem abszolút szükségszerűség. Napjaink tudományos fejlődését — a nyelvtudomány keretein belül is, de azokon jóval kívül, a tudomány tágabb régióiban is — az elvi-módszerbeli megközelítések sokfélesége, sokszínűsége jellemzi: a kutatók különböző utakon-módokon jutnak eredményekhez, tudományos igazságokhoz. Sem a magyar nyelvtudomány egészét, sem egyes művelőit nem lehet és nem szabad elmarasztalni azért, hogy ilyen vagy olyan belső tudományos elvek és módszerek felhasználásával, ilyen vagy olyan felfogásban dolgoznak, és sem a magyar nyelvtudomány egésze, sem egyes művelői elé nem lehet, nem szabad a hagyományos és a modern irányzatok kiegyenlítését mint feltétlen követelményt, mint szintező mércét állítani. Sőt törekedni kell arra, hogy a közelítési módok sokrétűsége erősödjék. Úgy vélem, a mérce csakis a világnézet alap szilárdsága és az eredmények jósága, értékesége lehet, — nem pedig a közelítési módok milyen-

sége. Nyilvánvaló, hogy mint eddig, ezután is igen értékes eredményeket lehet elérni a módszerbeli megközelítések egymással nem konvergálódtott útjain is. — Ezzel természetesen nem a konvergens fejlődés lehetőségei és perspektívái ellen beszélek, csupán a kívánalmak uniformizálása és szimplifikálása, a követendő út abszolutizáló kijelölése ellen. Bizonyos kiegyenlítődségi folyamatok, elvi-módszerbeli kölcsönhatások természetesen létrejöhetnek és létre is jönnek a különböző nyelvészeti iskolák között, de ez megint csak a további variálódás, a többé-kevésbé új vizsgálati módok, típusok keletkezése felé mutató folyamat.

Ez utóbbihoz kapcsolódik második megjegyzésem. Aki a magyarországi nyelvészet újabb időkben való fejlődését csak egy kicsit is ismeri, az tudja, hogy a régebbi és az újabb nyelvészeti irányzatok közti kölcsönhatás ma már nem irreális: szinte alig van nagyobb veretű, komolyabban számításba vehető nyelvészeti produktum, amelyben — bármilyen elvek és módszerek alapján dolgozott is szerzője — az „ellenlábás” irányzatok valamiféle hatása, lecsapódása nem érvényesülne. Ez a tény szinte egyetlen esetben sem jelent ugyan valamiféle abszolút kiegyenlítődséget, de — az előbb mondottak értelmében is — igenis jelent színesedést, élénkülést, pezsdülést, ami a tudományos haladás nélkülözhetetlen kelléke és velejárója. Ugyancsak az imént érintettekből következik, hogy abból sem volna semmiféle tragédia, ha akár „hagyományos”, akár „modern” nyelvészeink más irányzatoktól intakt módon, saját iskolájuk „belső törvényei” szerint tevékenykednének; aligha lehetne ezt valamiféle „elméleti igénytelenség”-nek, fejlődési gátnak tekinteni, ha egyébként ezek az irányzatok önmagukon belül elméletileg megalapozottak és módszereikben fejlődők. De nyelvészeink ma már legtöbbszörre nem így, a másik „fél”-ről tudomást sem véve tevékenykednek; nem olyan mély már az a szakadék a hazai nyelvtudományban dívó irányzatok között, ahogyan azt Kovács feltünteti.

5. Befejezésül összefoglalom Kovács Ferenc cikkének kifogásolható, illetőleg általam kifogásolt vonatkozásait.

1. A témáját képező tudománytörténeti problémáknak túlnyomórészt csak a külsőleg, felszíni vetületeit ragadja ki, magában a tudományos tevékenységben megnyilvánuló tartalmi lényegét kevésbé.

2. Tudománytörténeti megállapításait nemegyszer kellő forráskutatás, mélyebb filológiai elemzés nélkül teszi meg; így kerülhettek bele mondanivalójába pontatlan adatok, tárgyi tévedések.

3. A felkutatott forrásanyag bemutatásában a válogatás — számára célszerű — egyoldalúságával, összefüggésekből kiragadott, gyakran félmondatos idézetekkel, mások vélemény-részleteinek az adott kortól, helyzettől elvonatkoztatott közlésével az interpretációs lehetőségeket az objektivitás határain túlra szélesíti.

4. A rendelkezésére álló információs anyagból többször von le a részletek mellett az összképet is torzító, egyoldalúan beállított következtetéseket.

5. Tárgyalásmódja túldimenzionált: a hibákat, hiányosságokat mérték-telenül fölnagyítja, a jó mellett szó nélkül elmegy. Általa megkívánt követelményekként gyakran közhelyeket állít nyelvtudományunk művelői elé, s cikkét úgy állítja be, mintha egyedül ő látná a dolgok lényegét, egyedül ő volna hivatva arra, hogy leleplezze a rossz tudományos légkört, és meghirdesse, követelje az új idők hajnalát.

6. Felkavar olyan dolgokat, amelyek ma már nem eminens problémák, de az ő beállításánál fogva alkalmasak arra, hogy személyi nyugtalanságot, háborgást keltsenek. Ezzel nem nagyon szolgálja a mátt jellemző, alapvetően nyugodt, alkotó munka légkörének megtartását, pláne további javítását.

7. Véleményéből a tárgyalt időket át nem élt, fiatalabb nyelvész-nemzedék nem ismerheti meg a szóban levő időszakokat, de még az eseményeket, szereplő személyeket sem a maguk teljes valóságában. A cikk tehát nemcsak tartalmában, de hatásában sem felelhet meg mindenben a tudománytörténeti hűség követelményeinek.

8. Az említett problémák, hiányosságok miatt Kovács Ferenc közleménye aligha szolgálja megfelelő hatékonysággal, elegendő meggyőző erővel azt az ügyet, amelyet előre vinni óhajt.

Remélem, hogy a cikk körül szükségszerűen kibontakozó vita hozzásegít majd a teljesebb igazság megismeréséhez.

BENKŐ LORÁND

Gondolatok egy elmélet-történeti tanulmány elolvasása után

1. A Nyelvtudományi Közlemények két utóbbi számában (72: 11—30, 275—96) „Irányzatok, tanulságok” címmel KOVÁCS FERENC tanulmányt tett közzé, melynek célja: „A hazai általános nyelvészet (nyelvelmélet) fejlődésének vázlatos áttekintése — különös tekintettel e fejlődés felszabadulás utáni szakaszára” (11). Nem könnyű — és nem is hálás — feladatra vállalkozott Kovács Ferenc, hiszen nyelvtudományunk talán legszövevényesebb problematikájának marxista igényű elemzését tűzte ki célul. Egy olyan problematikáét, amelynek megítéléséhez hiányzik a történeti távlat; amelyre vonatkozóan a nyomtatásban is megjelent dokumentumok és a kor élő tanúinak emlékei nem mindig vannak összhangban; amelynek elemzésekor a különböző eredetű és indítékú, pozitív vagy negatív töltésű érzések — még a legteljesebb tárgyilagosságra való törekvés esetében is — igen nagy szerepet játszhatnak. Nyilvánvalóan tisztában van azonban mindezzel Kovács is, hiszen tanulmánya végén ezeket írja: „Mivel az elmélet-történeti kutatás nem tartozik a hazai nyelvtudomány fő erősségei közé, minden bizonnyal magán viseli ez az írás is a kísérletezés fogyatékosságait, kiegészítésre, esetleges korrekcióra szorul, amit a további kutatásoknak kell elvégezniök. Én m a így látom ezt a fejlődést, lényeges vonásait m a így tudom megragadni, a továbbfejlődés fő irányát m a így tudom felvázolni. Mások esetleg másképpen látják, ami szükségképpen vitára ösztönöz, de ez nem baj, sőt az egyedül célravezető eljárás, mivel az igazsághoz vezető út vitákkal van kikövezeve” (295).

Kovács tanulmánya főbb vonásaiban áttekinti és értékeli a második világháború előtti korszakok magyar nyelvtudományát az általános nyelvészet szempontjából. E korszakok értékelésével lényegében egyetértek. Helyeslem azt, hogy részletesen foglalkozik a „Laziczius-ügy”-gyel. Bár Laziczius tudománytörténeti értékelése — vagy inkább újraértékelése — Kovács megjegyzéseivel is inkább csak folytatódott, mintsem lezárult, a szándék mindenképpen helyeselhető.

Az 1945 utáni időszak tárgyalt problémáinak nagyobb részét illetően azonban már azok közé a „mások” közé tartozom, akik több mindent nem úgy

látnak, mint Kovács. Ebben a cikkemben ilyen jellegű nézeteimet kívánom kifejtetni; nem olyan részletességgel, ahogy Kovács tette, hanem csak azokat a kérdéseket emelve ki, amelyekkel vitázni kívánok. Teljes tudatában lévén azonban a magam nézeteit illetően is annak, hogy: „nem mind bíró az, akinek pálcá van a kezében”.

2. Az elmélettörténet kutatása — ahogy erre Kovács is utal — nem tartozik a hazai nyelvtudomány erősségei közé. Olyannyira nem, hogy tulajdonképpen még a tematika mibenléte, módszertana sem kristályosodott ki egyértelműen. Én például ettől a cikktől címe és a címhez fűzött megjegyzés alapján elsősorban azt vártam volna, hogy bemutatja a különböző általános nyelvészeti elméleteknek — ha tetszik „izmus”-oknak — a hazai nyelvtudományi művekben lemérhető hatását; részletesen elemzi, hogy ezeknek az elméleteknek a legfontosabb tanításai milyen mértékben egyszerű adaptációk, vagy miben mutatkozik esetleg valamilyen irányban való alkotó továbbfejlesztésük; ezek a nálunk is ható irányzatok hogyan értékelendők a marxizmus elmélete szempontjából. Azt vártam, hogy esetleg rámutat a szerző az elméleti alap és a módszer kapcsolatára; mi az, ami felhasználható belőlük, mi az ami vitatható, mi az, ami elvetendő. Azaz: én valami „belső” elmélettörténetet vártam. Ezeknek az irányzatoknak a marxista elmélet alapján történő elemzését, hatásuknak vagy éppen hatásuk hiányának a marxizmus szemszögéből való értékelését. Úgy látom ugyanis, hogy hazai általános nyelvészetünk éppen ebben a vonatkozásban segítette mindeddig legkevésbé a szaknyelvészeknek az elméleti kérdésekben való jobb tájékozódását.

Kovács tanulmánya azonban nem ezt nyújtja. A marrizmus, illetőleg a Sztálin-cikkek korszakát illetően még kapunk ugyan némi ilyen jellegű megjegyzéseket is. Tekintettel azonban arra, hogy a marrizmus — a deklarációkon túl — az alkotó kutatómunkára érdemi hatást alig gyakorolt, e negatívum megállapítása viszonylag egyszerű, s mint tény, már eddig is eléggé ismert volt. Ahogy közeledünk a ma felé, úgy csökken azonban a tanulmányban az egyes elméletek általános nyelvészeti megítélését, értékelését tartalmazó anyag. A hazai alkotó kutatómunkában is konkrétan, lemérhetően ható elméletek közül a „formális” irányzatokról már csak egészen summásan esik szó. Az elmúlt évek hazai nyelvtudományának elméleti problematikájában legnagyobb szerepet játszó Chomsky-féle elmélet, ennek az elméletnek a hatása a hazai kutatómunkára pedig mégcsak elhárítólag sem került már szóba. Nem kapunk mégcsak egészen vázlatos képet sem arról az általános nyelvészeti „mozgás”-ról, amely az Általános nyelvészeti tanulmányok című sorozatnak eddig megjelent hét kötetében jelentkezik, bizonyos fókig a különböző „izmus”-okat illetően is. Említés sem történik olyan magyarországi kutatók munkásságáról, mint például FÓNAGY IVÁN, HERMAN JÓZSEF, HUTTERER MIKLÓS, KÁROLY SÁNDOR — hogy csak néhány nevet említsek — akik, nem is lényegtelen fonetikai, romanisztikai, germanisztikai, jelentéstani stb. munkásságukban tudatosan — és talán nem is eredménytelenül — törekedtek arra, hogy szakterületükön, amely több okból sokkal inkább „nemzetközi” jellegű, mint például a hungarisztika számos területe, elméleti—módszertani vonatkozásban is felhasználják és alkalmazzák a külföldön elért újabb eredményeket, elképzeléseket. És kívül rekednek Kovács tanulmányának körén azok a hazai kísérletek is, amelyeket, ha „izmus”-nak, „irányzat”-nak, „nyelvelmélet”-nek talán nem is, de „grammatikaelméleti koncepció”-nak mindenképpen nevez-

hetünk, s amelyeket DEME LÁSZLÓ, HADROVICS LÁSZLÓ, ZSILKA JÁNOS nyelvtani munkálatai képviselnek, illetőleg az a nyelvtani koncepció, amelyet legújabbán KÁROLY SÁNDOR — CHOMSKY elméletét módosítva-továbbfejlesztve — „produktivitási nyelvtan” műszóval jelölt meg. Pedig — véleményem szerint — ha például e koncepciók egyike-másika a tengerentúlon születik meg, néhány év múlva nagyon könnyen mint „izmus” kerülhetne vissza hozzánk. Függetlenül azonban attól, hogy ez az utóbbi nézetem megállja-e a helyét vagy sem, az aligha helyeselhető, hogy egy olyan „elmélettörténeti” áttekintés, amely 1970-ben, Magyarországon készül, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy a magyarországi általános nyelvészet helyzetét mérje fel, „különös tekintettel e fejlődés felszabadulás utáni szakaszára”, ezekről a tényekről még a megemlítés erejéig se vegyen tudomást.

Kovács — megítélésem szerint — valamiféle „külső” elmélettörténetet ad. Az 1945 után hozzánk is eljutott különböző irányzatok egy-egy hívének vagy ezek csoportjának, illetőleg a „másik tábor” egy vagy több képviselőjének szóbeli csatározásait, nemegyszer szélsőségesen túlzó megnyilatkozásait idézi-elemzi. Úgy látom tehát, hogy Kovács elmélettörténet néven nem is annyira a különféle irányzatok tudományos hatását, elméleti alapjait, módszertani kérdéseit, mint inkább a körülöttük vagy miattuk keletkezett, gyakran személyeskedő ellentétekbe sekélyesedett érzelmi viharokat látja elsősorban fontosnak vizsgálni. Nem akarom azt állítani, hogy ezek a jelenségek közböbek egy-egy nyelvészeti irányzat tudományos hatásának megítélése szempontjából, nem vitatom azt sem, hogy ezeknek a jelenségeknek lehet, sőt van bizonyos tudománypolitikai jelentőségük, hatásuk, következményük is, de azt mégsem hinném, hogy az elmélettörténeti kutatások számára a problémának ez az oldala a lényegesebb. Kovács állásfoglalása azonban még e külső tényezők megítélésében is több esetben végtelen. Ezt azért tartom sajnálatosnak, mert — ahogy ő maga is többször utal rá — végtelen állásfoglalásokra a reagálás is gyakran végtelen.

3. Kovács tanulmányának címében az „irányzatok” szó szerepel; az ehhez fűzött jegyzet szerint az „általános nyelvészet (nyelvelmélet)” hazai fejlődését kívánja vizsgálni; a 14. lapon „izmusok”-ról beszél. S ezek a műszavak váltokozva fordulnak elő a tanulmányban is. Szerintem helyes lett volna, ha legalábbis nagy vonalakban, meghatározza a szerző, hogy melyik elnevezésen mit is ért tulajdonképpen. Úgy látom, hogy Kovács tudatosan nem definiálta pontosan az egyes műszavakat (vö. 293), eljárását mégsem tudom egészen helyeselni. A későbbiek során ugyanis e fogalmak bizonytalan tartalma problémákat okozott számomra Kovács gondolatmenetének jó megértését illetően.

A két világháború közötti korszak jellemzését Kovács így összegezi: „A minden tiszteletet megérdemlő egyéni erőfeszítések és eredmények ellenére mégiscsak az volt a jellemző erre a hagyatékra, hogy nem volt összefoglaló nyelvtörténet, tudományos dialektológia, nyelvatlasz, tudományos stilsztika, tüzetes nyelvtan, értelmező szótár. A nagyszótár óriási cédlapömege a tudományos munka számára szinte hozzáférhetetlen állapotban volt, de a legnagyobb méretű szintézis, az Etimológiai Szótár munkálatai is abbamaradtak... A nyelvművelés a sovinizsita tudománypolitika szekértolójává süllyedt, ezért (mivel!) a nyelvészek többsége húzódozott az ilyen jellegű feladatok vállalásától. Ha ehhez még hozzávesszük a hazai nyelvtudomány meglehetősen egysíkú szemléletét és az »uralkodó

módszertani pozitivizmus«-t . . . , kikerekedik előttünk fő vonásaiban a magyar nyelvtudomány általános képe, ezen belül is az általános nyelvészet súlyos elmaradottsága, ami jónéhány évre rányomta a bélyegét a felszabadulás utáni állapotokra is” (24). [A szerző ritkításai.]

Ezt a fogalmazást én úgy értelmezem, hogy a két világháború közötti szaknyelvészet több ágazatának nyilvánvaló elmaradottsága Kovács szerint összefügg e kor általános nyelvészeti elmaradottságával. Ezzel a véleménnyel lényegében egyet értek, ha az általános nyelvészet fogalmát szélesen értelmezzük, és beleértjük az egyes nyelvészeti szakágazatok általánosabb jellegű elméleti-módszertani problémáit is.

Kovács tanulmányának további részeiből az tűnik ki, hogy — véleménye szerint — Magyarországon az általános nyelvészet állapota nem sokat változott a második világháborút követő másfél-két évtizedben sem. Ugyanakkor azonban vitathatatlan tény, hogy a speciális magyar nyelvtudomány területén az 1945 előtti időszakra vonatkozóan Kovács által — helyesen — felsorolt „mínusz”-ok 1945 után „plusz”-ra változtak. Az értelmező szótár, a magyar és a finnugor etimológiai szótár, a magyar nyelvatlasz nagyrészt elkészültek, és a maguk nemében — európai mértékkel mérve is — a kor színvonalán álló művek. Vitathatatlan, hogy a mai nyelvművelés kimagasló eredménnyel szolgálja a mai Magyarország művelődéspolitikáját. Elkészült egy viszonylag részletes leíró nyelvtan; mutathatunk fel eredményeket a stilisztikai, jelentéstani kutatások területén; a nagyszótár mintegy öt milliónyi cédulát tartalmazó anyaga rendezett állapotban a tudományos kutatás rendelkezésére áll. Készül egy új tájszótár, egy tudományos igényű szinonimaszótár. Elkészült a magyar nyelvészeti tankönyvek sorozata — hogy csak a legjelentősebb eredményeket emeljük ki. Kovács azonban ezeket a tényeket egy szóval sem említi. Hogy miért, azt nem kívánom találgatni. Úgy gondolom azonban Kovács is világosan látta, hogy ha az „általános nyelvészet” fogalmát az 1945 utáni korra vonatkozóan is olyan szélesen értelmezné, mint ahogy az 1945 előtti kort illetően tette, a kirajzolódó kép távolról sem lenne egyértelműen negatív. Mert azt feltehetően ő sem vonja kétségbe, hogy például a magyar lexikográfia elméleti vonatkozásban is jelentőset lépett előre — ahogy ezt elismerik, ha nem is a hazai általános nyelvészek, de a külföldi, többek között a szovjet szakemberek. Hogy mai dialektológiánk is messze túlhaladta elméleti téren a Csúry-iskola statikus szinkroniáját és ahisztorikus diakroniáját egyaránt, bár hazai általános nyelvészeink eddig erre sem reagáltak. Hogy nyelvművelésünk eredményeit, gyakorlati jelentőségét művelődéspolitikánk legfelső szintjén ismerték el és méltányolták akkor, amikor LŐRINCZE LAJOST, e munkálatok irányítóját Állami Díjjal tüntették ki. Igaz, általános nyelvészetünk ezt a több, mint két évtizede nagy intenzitással folyó munkát sem értékelte — méltatta vagy kritizálta — eddig egyetlen megjegyzéssel sem. S úgy látszik, hogy Kovács is — gyakorlatilag — általános nyelvészetünknek ezt a negatív hagyományát követi elmélettörténeti kutatásaiban. Azt a hagyományt, amelyet — elvileg — tulajdonképpen maga is elítél. Illetőleg — én legalábbis úgy látom — Kovács ezt a problémát úgy oldja meg, hogy az 1945 utáni korra vonatkozóan az „általános nyelvészet” műszót más értelemben használja, mint az 1945 előttire. 1945 után az általános nyelvészet már kizárólag az „izmusok” bizonyos problémáival, való foglalkozást jelenti számára. Így azután tulajdonképpen logikus, hogy 1945 előtt a szaknyelvészet elmaradottsága fontos érv — egy szélesebb értelmű — „általános nyelvészet” elmaradottságá-

nak bizonyítására; 1945 után pedig a szaknyelvészet jelentős eredményeit el lehet hallgatni, hiszen — itt már egészen szűken értelmezve az „általános nyelvészt”-et — a szaknyelvészetnek egyes említett ágai már távolabb esnek ezektől a problémáktól, illetőleg az etimológiai kutatásokat, a dialektológiát, a nyelv művelést, az értelmező szótárak készítését stb. általában csak bizonyos áttétellel érintik olyan izmusok, mint a formális elemzés, Chomsky elmélete stb.

Az elméleti elmaradottság öröklődéséről alkotott kép így teljesen világos, egyértelmű. Csak éppen az a probléma, hogy ebben a formában, ezzel a kettős mércével történt megítélés alapján igaz-e? Nem hinném!

4. A félreértések — vagy esetleges félremagyarázások — elkerülése végett szeretném világosan leszögezni: én is nagy kárnak, a hazai nyelvtudomány súlyos fogyatékoságának tartom, hogy az utóbbi fél évszázadban az újabb nyelvtudományi irányzatok eredményei (SAUSSURE tanaitól kezdve a formális elemzés különböző válfajain keresztül CHOMSKY elméletéig) sorrendre megkésve jutottak el hozzánk; ha eljutottak, az első reagálás rájuk nagyon gyakran egyrészt — általában az úgynevezett általános nyelvészek részéről — a minden kritika nélküli dicsőítés volt, nemegyszer kiutalva számukra az „egyedül helyes”, sőt a „marxista” jelzőt is; másrészt pedig — elsősorban az úgynevezett szaknyelvészek részéről — a bizalmatlanság, a merev elutasítás, amit esetleg az „antimarxista” jelző is kísért. Más szóval ezekhez az elméletekhez való viszonyulásban hosszú ideig mindkét oldalról túlzóan szélsőséges szemlélet, illetőleg magatartás érvényesült. Kovács Ferencsel ellentétben azonban úgy látom, hogy ezeknek a szélsőségeknek a korszaka 1962 táján — legalábbis ebben az erősen polarizált, merev formában — lényegében lezárult. (Erről lásd még később is!)

Ugyanakkor jogosnak látom azonban feltenni azt a kérdést: helyes-e, ha a magyarországi nyelvtudomány utóbbi negyedszázadának elméleti, általános nyelvészeti fejlődését kizárólag csak az említett izmusokhoz való viszonyulásban akarjuk lemérni. Aligha! Ez a kép csak akkor teljes, ha vizsgálati szempontjainkat némileg kiszélesítjük. Például! Véleményem szerint az utóbbi két és fél évtized alatt jelentős mértékben megváltozott a hazai nyelvészek zömének nyelv szemlélete, kutatási módszere. A vizsgált jelenségeknek összefüggésükben, rendszerszerűségükben való szemlélete, a nyelvi változások és társadalmi-gazdasági változások közötti összefüggések keresése stb. ma már nem szólamszerűen hangoztatott szempontjai csupán a kutatómunkának, hanem a nyelvészek zöménél a kutatás természetes nyelv szemléleti-módszertani jellegzetessége. Nagymértékben előtérbe került a kutatómunkában a társadalmi hasznosság szempontja. S nyilvánvaló, hogy ez a változás a marxizmus elméletének a hatását mutatja. Kár volna, ha ezt s az ehhez hasonló tényeket a „hivatásos” általános nyelvészek, a tudománytörténet kutatói egy-egy korszak elmélet történetének a megírásakor teljesen figyelmen kívül hagynák. Ezek a színek egy-egy korszak elmélet történeti képének a teljességébe szervesen beletartoznak. S mivel érvényességük viszonylag széles körű, e kép alapszínét jelentősen módosíthatják, sőt meghatározhatják.

5. Hosszabb fejezetet szentel Kovács a magyarországi marxizmus újraértékelésének. Értékelésének elvi alapjait így összegezi: „Megítélésem szerint a marxizmus hazai jelentkezését és kérészetét, »hatását« csak akkor lehet jelentőségének megfelelően értékelni, ha e jelenséget a felszabadulás utáni

magyar társadalom politikai-eszmei fejlődésének a folyamatába ágyazva vizsgáljuk. Minden más megközelítés, értékítélet szükségképpen egyoldalúsághoz vezet, és nem is felel meg a történeti hűségnek” (27). Ezzel az elvi állásponttal csak egyet lehet érteni. Én még hozzátenném ehhez a következőket is. Én kétségtelennek tartom, hogy a marrizmus egykori hívei — annak idején — állásfoglalásukkal az új magyar marxista nyelvtudományt a k a r t á k megteremteni, a fejlődő új Magyarországot a k a r t á k ideológiai síkon erősíteni. Meggyőződésem, hogy a marrizmus hívei a k k o r őszintén h i t t e k abban, hogy állásfoglalásukkal a magyar nyelvtudomány érdekeit szolgálják, s egyáltalán nem lehet csodálkozni, ha nem kételkedtek abban, hogy a Szovjetunióban művelt „hivatalos” nyelvtudomány csakis marxista nyelvtudomány lehet. Sőt nagyon valószínűnek tartom, hogy komolyan h i t t é k azt is: kizárólag nem kielégítő marxista ideológiai felkészültségük az oka annak, hogy ezzel az elmélettel és módszerrel gyakorlatilag ők maguk nem tudnak semmit sem kezdeni, alkotó kutatómunkájukban egyáltalán nem tudják felhasználni. Ezt az a k k o r i tévedést felhánytorgatni nekik m a, súlyos méltánytalanság lenne.

Ha a marrizmus egykori híveinek valamit a szemükre lehet vetni, az nem az, hogy ők maguk hittek a marrizmusban, hanem egyrészt az, hogy bár önmaguk képtelenek voltak arra, hogy a marrizmus elmélete alapján tudományosan bármit is alkossanak, a nem marristákat erre próbálták kényszeríteni; másrészt pedig, hogy a „hitetlenek”-et nem tudományos érvekkel, saját konkrét tudományos eredményeikkel, hanem a napi politika fegyvereivel próbálták „meggyőzni”. Az akkori korszak eszmei-politikai körülményeibe ágyazva azonban még ezt a tényt is meg lehet érteni, és helytelen lenne ezt olyan mértékkel mérni és úgy megítélni, mintha valamiféle hasonló próbálkozás napjainkban történnék. Ez a megértés azonban — éppen a történeti hűség, és nem kevésbé a marrizmust követő korszakban történt események jobb megértése érdekében — nem mehet el addig, hogy bizonyos tényekről ne vegyen tudomást, sőt úgy tegyen, mintha e tények meg sem történtek volna, a korszak „elméletlettörténeti” képét ezek kizárásával rajzolja meg, s végül is a marrizmus korszakát a magyarországi nyelvtudomány történetében valamiféle, tudományos szempontból ugyan improduktív, tehát ebből a szempontból negatív, de egyébként a teljesen békés és jóakarató, nyugodt együttélés korszakává szépítse és szelídítse — ahogy ezt szemmel láthatóan Kovács próbálja tenni.

Őszintén sajnálom, hogy a marrizmus korszakát Kovács a történelmi hűséget meglehetősen sajtáságosan értelmezve próbálja újraértékelni. Tudom, hogy ha a marrizmus korának eseményeit megbolygatjuk, esetleg beheggedt sebeket szakítunk föl, és csupán bizonyos tények felemlegetésével is méltánytalanságot követünk el olyan emberekkel szemben, akik ma ezt semmiképpen sem érdemlik meg. A Kovács megrajzolta kép mellett szótlanul elmenni viszont szintén súlyos felelőtlenség lenne. Így aztán legalább egy-két egykorú idézetet, amelyek — sajnálatosan és eléggé érthetetlenül — elkerülték Kovács figyelmét, — emlékeztetőül — jobb meggyőződésem ellenére mégis csak közölnöm kell. Például a marrizmus egyik programadó cikkének zárszavai így hangzottak: „mi sem engedhetjük meg, hogy tudományunk az ideológiai harc frontján rés, támadható, gyenge pont legyen” (NyK. 52 : 106). Persze Kovács — mai szemmel nézve — mondhatja, hogy ez az idézet nem egyéb, mint puffanó frázis. De a maga korának napipolitikai atmoszférájába helyezve, nem kell különösebben magyarázni, hogy mit jelentett akkor „rés”-nek lenni

„az ideológiai harc frontján”. S ebben az időben a marrizmust tekintették hívei a nyelvtudomány ideológiai szempontból egyedül helyes, marxista elméletének.

Az a megállapítás, hogy „HAJDÚ P. említett bíráló megjegyzésein és LAZICZIUS GY. határozott ellenvetésein túl nem volt egyetlen magyar nyelvész sem, aki a marrizmussal szemben a sztálini cikkek előtt nyíltan állást foglalt volna” — amint Kovács írja (28) — már önmagában is sokat megsejtet a marrizmus korának légköréből. S úgy gondolom, hogy ezt az egyöntetű hallgatást — belehelyezve a maga korába — félreérthetetlenül csakis a marrizmus tagadásaként lehet értelmezni. S nagyon komoly okának kellett lennie annak, ha a nagyszámú magyar nyelvész közül egy sem illette a marrizmust egyetlen bíráló szóval sem, — de ugyanakkor nem hangzott el részükről egyetlen dicsérő tiráda sem. A „gyáva hallgatás” és a „bátor hallgatás” furcsa, érdekes, ma már, elsősorban a fiatalabb nemzedék számára, valószínűleg szinte érthetetlen, de a korra mindenképpen jellemző, sajátos vegyületéről van itt szó. Ezt a tényt annak idején megpróbálták ugyan egyesek nem tudományos, hanem politikai állásfoglalásnak feltüntetni, s a marrizmus tagadását a marxizmus tagadásával azonosítani. Ez az érvelés azonban gyenge lábon áll, ugyanis a „hallgató” magyar nyelvészek a sztálini cikkek megjelenése után azonnal lelkesen „beszédessé” váltak, pedig a sztálini cikkek is a marxizmus igényével léptek fel. S azt nyilvánvalóan senki sem meri állítani, hogy a magyar nyelvészek körében a két, egyaránt marxistának mondott irányzathoz való viszonyulás közötti óriási eltérést kizárólag Sztálin személyi varázsa idézte elő.

Sajnálom, hogy Kovács Ferencet, mint az elmélet-történet marxista kutatóját ezek az ellentmondásos tények nem érdekelték. Pedig egy és más oknak könnyen utánajárhatott volna, hiszen az említett két korszak tanúinak, „aktív” és „passzív” szereplőinek zöme ma is él. Attól tartok azonban, hogy Kovács erről a lehetőségről nem véletlenül feledkezett meg.

Kénytelen vagyok Kovács Ferencet emlékeztetni egy másik idézetre is, egy tankönyvbírálat záró soraira: „Kerüljön ez a reakciós Szinnyei képevel díszített reakciós könyv mennél hamarabb a zúzóba, ne rongssa tanítóink világnézeti nevelését!” (Nyr. 73 : 374). A tankönyv bűne az volt, hogy nem marrista szellemben íródott, hogy például képtelen Marr nyelveredet-elméletét a finnugor nyelvekre alkalmazni (vö. i. m. 371). Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a tankönyv írója rövidesen más munkahelyre került — nem önszántából, és nem is „felfelé bukott”. Vagyis Kovács Ferencnek azok az értesülései is hiányosak, hogy „egyetlen magyar nyelvésznek sem történt bántódása a marrizmussal szembeni állásfoglalása miatt.” Egyébként is aligha egészen helyes egy elmélet-történeti irányzat megítélésében valamiféle pozitív vonásként feltüntetni azt, hogy az illető irányzat hívei annak idején, viszonylag rövid ideig tartó tudománypolitikai hatalmuk révén nem rendeztek koncepció-s pöröket.

Kovács határozottan elítéli az MTA I. Osztályának azt a határozatát, amely felszólítja a marristákat, hogy tévedésüket számolják fel és munkásságukkal bizonyítsák be, hogy „igazi marxista — leninista tudósokká igyekeznek fejlődni” (29). Ennek az állásfoglalásnak azonban elsősorban akkor lenne meg a valódi erkölcsi alapja, ha Kovács megemlíti — és ugyanúgy elítéli — azt a közismert tényt is, hogy a marrizmus egyik kiemelkedő ideológusa, az MTA egykori I. Osztálya egyik funkcionáriusának asszisztálása mellett a hazai vezető finnugor nyelvészeket — önkritika címen — sorozatos „meggyőzés”

után addigi nyelvtudományi munkásságuknak írásban történő elítélésére kényszerítette rá. Egy ilyen — valóban a „viviszekció határát súroló” (29) — írásmű el is készült. Az önkritika sugalmazója ezt a nyilatkozatot a nyilvánosság számára szánta, de az nyomtatásban végül is nem jelent meg. Ennek egyik oka kétségtelenül az volt, hogy az „önkritika” nem volt eléggé határozott. Azt, hogy ezeket a tényeket Kovács ne ismerte volna, nehezen tudom elhinni. Hiszen, mint írja magáról: „A magyarországi »marrizmus korszakában« a Magyar Tudományos Tanács Személyzeti Osztályán dolgoztam, tehát volt alkalmam a titkos »káderdossziékba« való betekintésre” (28). Az említett ügy egyébként sem folyt valami különösebb diszkrécióval és nagy titoktartással. És — mindenekelőtt — vannak a ma is működő finnugor nyelvészeink között olyanok, akik ezt a nyilatkozatot aláírták, sőt erre a tényre annak a kornak a nyelvészei közül nagyon sokan emlékeznek olyanok is, akik nem voltak az esemény szenvedő részesei.

A marrizmus volt híveinek kínos önkritikára való szorítását — mai szemmel nézve — én sem helyeslem, ezeknek az önkritikáknak az értékét nem sokra becsülöm. Azt sem tudom — de ez nem is nagyon lényeges —, hogy az önkritika gyakoroltatásának gondolata az MTA I. Osztálya nem marrista nyelvészeinek az agyában fogant-e meg, vagy magasabb fórum sugallta. Hiszen — mint tudjuk — Sztálin cikkeinek ismertetése, megvitatása a maga korában országos méretű kampányfeladattá vált. Az említett határozatot megelőző vita is az MTA I. és II. osztályának közös rendezésében folyt le, azon nyelvészek mellett a legnevesebb történészek, jogászok, irodalomtudósok is felszóltak, s az ülészak elnöki teendőit is a kiváló marxista filozófus, Fogarasi Béla látta el. Azt azonban kétségtelennek látom, hogy az „aracsejevizmus” nem elsősorban és kizárólag a marrizmus vitájából győztesen kikerült tábor módszere volt — mint Kovács F. állítja az általa e megállapítás igazolására összehívogatott idézetanyag alapján (vö. 29).

Kovács Ferencnek az említett határozat fölötti felháborodását részben még meg lehet érteni. Azt azonban már semmiképpen sem, hogy ez a felháborodása következtetések területén nagyon is messze sodorta, s azt a tényt, hogy a Nyelvtudományi Intézet igazgatói székében Telegdi Zsigmondot Németh Gyula váltotta fel, kizárólag így magyarázza: „úgy tűnik, TELEGDI »a következő évben komoly tudományos teljesítménnyel nem tudta biztosítani«, hogy a Nyelvtudományi Intézet igazgatója maradhasson. Az MTA 1951. közgyűlése alkalmával már NÉMETH GY. volt az intézet igazgatója” (29). Kovács figyelmét ismételtelen elkerülte egy olyan, nem is jelentéktelen esemény, hogy a marrizmus virágkora és az említett 1951-es időpont között a Nyelvtudományi Intézet státusa alapvetően megváltozott, az intézet az MTA kötelékébe került, s az akkori gyakorlatnak megfelelően az akadémiai intézet élére akadémikus igazgató került. Sőt a „történeti hűség”-hez az is hozzátartozik, hogy Telegdi Zsigmond továbbra is az intézet igazgatóhelyettese maradt, s 1952-ben ő is a közé a viszonylag kevés számú kutató közé tartozott, akik az MTA I. Osztályának javaslatára — ahol a nyelvészek között csak a marristaellenes tábor tagjai voltak képviselve (!) — a d d i g i tudományos eredményeinek elismeréseképpen minősítő eljárás nélkül megkapta a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot. Telegdi Zsigmondnak az intézet éléről való elkerülését aligha lehet tehát úgy feltüntetni, mint a „győztes”-ek egzisztenciális hadjáratát egyik „vesztes” ellen. S mindezt — márcsak régebbi hivatali munkaköréből következően is — Kovács Ferenc nyilvánvalóan tudta és tudja.

6. Kovács úgy látja, hogy az 1961-ben megrendezett „strukturális vita” nem hozta meg a kívánt eredményt, „mivel a nézetkülönbségeket nem tudta egymáshoz közelíteni, sőt tovább élezte őket” (285). Nekem ebben a kérdésben is lényegesen eltér a véleményem Kovácsétól. Szerintem igenis jelentősen közeledtek a nézetek. Mindkét „tábor”-on belül a szélsőséges nézetek e vita után háttérbe szorultak, lecsiszolódtak. Ebben a megítélésben azonban már kétségtelenül nagyobb szerepet kaphatnak a szubjektív elemek, így lényegében nem is Kovács Ferencnek ezzel a nézetével kívánok vitatkozni, hanem azzal az állításával, amely szerint az „ellentábor” a strukturalizmust mint „egészlet” a marxista nyelvtudomány számára megemészthetetlennek tartotta” (284).

Ez a kijelentés valóban elhangzott (vö. I. OK. XVIII, 113), de nem az „ellentábor” egységes véleményeként, hanem e „tábor” egyik tagjának egyéni nézeteként. Szélsőséges különbség! Ilyen kategorikus kijelentést aligha tudna Kovács a nagyszámú hozzászólás közül akárcsak még egyet is felmutatni! Kovács feltehetően azért tette meg egy magyar nyelvész nézetét a magyar nyelvészek véleményévé, hogy leírhasa a következő sorokat: „Senki és semmi nem kényszerítette a strukturalistaellenes tábor képviselőit arra, hogy a különböző irányzatok filozófiai alapjainak a jogos bírálatával együtt felhasználható módszereit is elvessek!” (284). Ez igaz! De az ezzel vádoltak ezt nem is tették, amit az idézett vitán elhangzott számos megnyilatkozás világosan bizonyít. Így: „Ami már most a strukturalizmusnak nálunk is való meghonosítását illeti, én azt a legmelegebben üdvözlöm, hiszen mi (és nem csak a magam nevében beszélhetek, hanem azt lehet mondani, hogy valamennyi velem egykorú nevében) sohasem álltunk útjában az új irányzatoknak. Igaz ugyan, ezt soha nem propagáltuk, nem hirdettük, nem tanítottuk, nem próbáltuk meghonosítani, de sohasem álltuk útját meghonosodásuknak” (KNEZSA ISTVÁN: I. OK. XVIII, 40). — „E cél elérése érdekében természetesen föl lehet használnunk a nem marxista filozófia gyökeréről fakadt nyelvtudományi irányzatoknak, elsősorban a strukturalizmusnak a pozitív elemeit is, mert ezek alkalmasaknak látszanak egyrészt s [!] nyelvtudomány módszereinek továbbfejlesztésére, másrészt gyakorlati technikai feladatok megvalósítására, és mert ezen irányzatok megismerésének a mi fejlődésünket, a mi viszonyainkat tekintve fokozott jelentősége lehet” (BENKŐ LORÁND: i. h. 46). — „Szerintem is az új irányzatokból alkalmazni kell mindazokat a módszereket, amelyek a nyelvtudomány valamely területén új, az eddigieknél jobb, helyesebb, nagyobb eredményeket hozhatnak . . . [Bekezdés]. Nyilvánvaló, hogy csak a strukturális, formális elemzés, a matematikai módszerek alkalmazhatók a kibernetika, a híradástechnika területén, ennek nyelvészeti vonatkozásaiban. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok nálunk is az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kapjanak” (IMRE SAMU: i. h. 52). — De hasonló szellemben nyilatkoztak például JUHÁSZ JÓZSEF (i. h. 120), TOMPA JÓZSEF (i. h. 125), KÁROLY SÁNDOR (i. h. 126), H. MOLNÁR ILONA (i. h. 129), O. NAGY GÁBOR (i. h. 129), SULÁN BÉLA (i. h. 133), B. LŐRINCZY ÉVA (i. h. 140), BAKOS FERENC (i. h. 142), GRÉTSY LÁSZLÓ (i. h. 148), KOVALOVSKY MIKLÓS (i. h. 149) stb. stb. Így fest tehát a strukturalizmus felhasználható módszereinek „teljes elvetése” az említett vitában. Klasszikus példája annak, hogyan nem szabad idézni! A fentiek után Kovács elmélettörténeti következtetésének helyességéhez — és objektivitásához — bővebb kommentár aligha szükséges.

7. Kovács szerint a „külön utak találkozása” napjainkig sem következett be, s ebből a szempontból Kovács az 1968. novemberi — általa gúnyorosan „össznépi”-nek nevezett — tanácskozást is meglehetősen negatívan ítéli meg, s úgy látja, hogy ez a tanácskozás is csak „kibeszélési” szándékkal, a „fekélyek felfakasztása”-nak céljával ült össze; szerinte a külön utakon járó nyelvészek „elvitathatatlan eredményeinek a kölcsönös egymásra hatása tehát napjainkig sem következett be” (289).

A debreceni tanácskozásnak kétségtelenül megvolt az a célja is, amelyet Kovács megjelölt, ebből azonban nem következik sem az, hogy 1961 és 1968 között a közeledés és egymásra hatás, egymás munkájának jobb megismerése, nagyobb megbecsülése terén semmi sem változott volna; sem pedig az, hogy a debreceni tanácskozás teljesen eredménytelen volt. Hogy ez mennyire így van, azt — akaratlanul és önmagának is ellentmondva — maga Kovács bizonyítja, amikor azt írja, hogy a vitaindító referátum egyoldalú nyelvszemlélete „a vitában résztvevők éles bírálatát váltotta ki” (289—90). Ha ugyanis teljes volt az „össznépi” egyetértés az egyoldalú nyelvszemlélettel, ti. CHOMSKY nyelvemlélete jelentőségének megítélésével szemben — márpedig valóban az volt; s ha egy ilyen alapvető kérdésben a régebben éppen e vonatkozásban valóban más-más nézetet képviselő, sőt gyakran élesen szemben álló „táborok” teljesen egyetértettek — márpedig ez történt Kovács szerint is —, éppen nyelvemléleti szempontból ez már önmagában is igen jelentős lépés, még akkor is, ha közben semmi egyéb nem történt volna! De sok minden történt is!

8. Nem fessegetve a további részleteket, érdemesnek látszik néhány módszertani jellegű következtetést is levonni Kovács Ferenc tanulmányából.

a) Az elmélet-történeti kutatások módszertana most van kialakulóban. Úgy gondolom azonban, hogy Kovács módszertani vonatkozásban alapvető hibát követett el. A tárgyalt korszak eseménytörténetének a leírásában kizárólag nyomtatott forrásokra támaszkodott. Ez helyes, sőt egyedül lehetséges, régi korok tudománytörténetének a megírásában. De vajon ez-e az egyetlen helyes eljárás a „ma” és a „tegnap” tudománytörténetének vizsgálatában is? Nem hinném! Aligha lehet kétséges ugyanis, hogy olyan mozgalmas korokból, mint amilyenek a Kovács által is tárgyalt időszakok voltak, az eseményeknek csak egy kis töredéke jut el folyóiratszintre, vagy akár a hivatalos dokumentálásig is. S a napjaink korát vizsgáló marxista tudománytörténésznek tudományos és erkölcsi kötelessége, hogy megmentse az utókor számára mindazt, amit a vizsgált kor tényeiből, ő még megmenthet, rögzíthet, de a következő nemzedékek talán már nem. Az események élő tanúinak meghallgatása, a magánkézben levő „dokumentumok” megvizsgálása, feltárása egy ilyen jellegű kutatómunkából alig zárható ki jó okkal. Más dolog, hogy az így összegyűlt anyagból mit fogad el és mit vet el, mit kérdőjelez meg vagy mikkel vitatkozik a szerző, de ennek a lehetőségnek az elmulasztása, s az, hogy ezt a mulasztását a szerző mégcsak meg sem okolja — véleményem szerint — súlyos módszertani hiba.

b) Kovács a cikk tanúsága szerint tekintélyes mennyiségű irodalmat tanulmányozott át. Állításait igyekszik idézetekkel is dokumentálni. Bennem, mint olvasóban mégis éppen ebben a vonatkozásban támadtak súlyos kételyek. A megvizsgált korszakok tényanyagából, idézeteiből ugyanis megdöbbenő szubjektivitással válogat a szerző. Azokat a tényeket, idézeteket, amelyek az ő nézeteit erősítik, felsorolja, idézi, elemzi, kommentálja; amelyek ennek ellene

mondanak, azokat figyelmen kívül hagyja, nem említi, nem cáfolja, soha még egy „vö.”-re sem méltatja őket. Az előzőkben erre többször is rámutattam. Ez az eljárás annyira rendszeresen ismétlődik, a mellőzött tények annyira világos láncot alkotnak, hogy az eseményeket valamennyire is ismerő olvasóban alapos kétségeket ébresztenek a szerző tárgyilagosságának a szándékát illetően.

9. S végül, éppen Kovács Ferenc elmélet-történeti tanulmányával kapcsolatban — úgy érzem — célszerű felvetni a kutatók, különösen pedig a tudománytörténet, az elmélet-történet kutatója tudománypolitikai felelősségének kérdését is.

Az 1968 novemberében lefolyt tanácskozáson már nem két „tábor” állt egymással szemben, hanem bizonyos fokig más-más nyelvészéletet valló, más kutatási módszereket alkalmazó szakemberek ültek egymással szembe. A vita — szerintem — nyílt légkörben, őszinte hangnemben folyt le, szőnyegre kerültek az előző években esetleg még elhallgatott, vélt vagy valódi sérelmek, érzékenységek is. De éppen ez a légkör tette lehetővé, hogy ezek az „ügyek” lezárassanak, a nézetek konfrontálása minden addiginál jobban megkezdődhessen, s Debrecenből mindenki azzal az érzéssel távozhatott, hogy a vitában nem volt vesztes, csak nyertesek voltak. Ahhoz azonban hogy a debreceni tanácskozáson kialakult jószándék számottevő mértékben tényekben is realizálódjék, idő kell. Mégpedig — lehetőleg — érzelmileg túlfűtött, személyi jellegű meddő vitáktól mentes idő.

Kovács tanulmánya feltehetően vitákat fog kiváltani. Ez természetesen nem volna baj, de a vita önmagában és önmagáért még nem feltétlenül hasznos, hanem csak akkor, ha a vita olyan szintről indulhat, amely éppen általános nyelvészeti, elméleti vonatkozásban lehetőséggel kecsegtet a továbblépést illetően. Kovács cikke azonban a maga sok esetben elfogadhatatlanul szubjektív és egyoldalú adatválogatásával, következtetéseivel — véleményem szerint — nem ad ilyen alapot.

Szinte elkerülhetetlen — amint magam is erre kényszerültem — hogy a vita során Kovács adatait, idézeteit kiegészítve, következtetéseit, kommentárjait elemezve a vitázók olyan tényeket érintsenek, olyan régi és ma már — szerencsére — eltemetett eseményeket elevenítsenek fel, beheggedt sebeket szakítsanak fel, amelyek újabb személyi ellentéteket szülhetnek, mai fejlődésünk szempontjából már tizedrangú problémákhoz kapcsolódó, eleve meddőnek látszó vitákat robbanthatnak ki — a konkrét eredmények, az előbbre haladás minimális reménye nélkül.

Mert éppen a leglényegesebből, a továbbfejlődés útjáról Kovács tanulmánya alapján tulajdonképpen mégcsak vitatkozni sem lehet. Kovács erre vonatkozó elképzeléseit ugyanis én sem a tanulmány betűjéből, sem szelleméből nem tudtam kiérteni — többszöri elolvasás után sem. (Lehet persze, hogy ez nem csak a szerző hibája, nem is csak a tanulmányé, hanem az enyém is.)

Kovács tanulmányából azonban még egyéb problémák is következnek. A hazai fiatalabb nyelvésznemzedék, a finnugrisztika külföldi művelői teljesen ferde képet kapnak a szocialista magyar nyelvtudomány huszonöt esztendejének több fontos problémájáról. Olyan „módszertani minta” kerül fiatalabb kutatóink kezébe a marxizmus nevében a tudománytörténeti kutatásokhoz, amelyek követése katasztrofális következményekkel járna a hazai tudományos kutatás szempontjából.

10. Ahogy cikkem címe is mutatja, nem a Kovács Ferenc által vizsgált korszakok általános nyelvészeti problémáinak részletes elemzését kívántam adni, csupán néhány megjegyzést óhajtottam fűzni a Kovács által megrajzolt kép egy-két részletéhez. Nem szeretném, ha cikkemből bárki valami olyasféle következtetést vonna le, hogy én c s a k az általam elmondottakban látom a vizsgált problémák lényegét. Távolról sem! A Kovács által megrajzolt képben sok az igazság. De összefüggésükből kiszakítva, még ezek az önmagukban helytálló igazságok is elferdülnek, eltorzulnak. Éppen ezért a Kovács megrajzolta kép nem is teljes, nem is hű — tehát nem is igaz! A tárgyalt korszakokról megrajzolandó, viszonylag hű és viszonylag teljes képhez az általam elmondottak is hozzátartoznak. Hogy mi a helyük, jelentőségük, fontosságuk ezeknek a tényeknek a korszak összképében, az további tárgyilagosságra törekvő vitákkal tisztázható. Bár engem személyesen sem a marrizmushoz, sem a sztálini cikkek korszakához semmiféle szorosabb szálak nem fűznek, sem cselekvő, sem szenvedő részese nem voltam az akkor dúló nyílt és rejtett küzdelmeknek; bár nem műveltem őket, nem viseltetem soha különösebb előítélettel vagy ellenszenvvel egyetlen új irányzattal szemben sem; az azonban kétségtelen, hogy egyeduralomra való törekvésüket, a „nyelvészeti stúdiumok királya” szemléletet (vö. I. OK. XVIII, 53) soha nem tudtam elfogadni — ahogy ennek az 1961. évi tanácskozáson is hangot adtam (vö. I. OK. XVIII, 52). De arról is mindig meg voltam győződve, hogy ezek a szélsőséges jelenségek nem az illető irányzat szükségszerű velejárói, hanem kizárólag az irányzat hazai hívének vagy híveinek teljesen szubjektív indítékú megnyilatkozásai. Az elmondottak ellenére is lehetséges azonban, hogy megjegyzéseim szintén nem mentesek bizonyos szubjektív színezettől. Ha így van, szándékom ellenére van így!

IMRE SAMU

Hozzászólás Kovács Ferenc „Irányzatok, tanulságok” című tanulmányához

1. Felszabadulásunk 25. évfordulójával és egyéb jubileumokkal kapcsolatban számos tanulmány és előadás jelent meg, illetve hangzott el. Ezek a megemlékezések az ünnepi alkalom hangulatában — bár a hiányosságokat, a még meglevő feladatokat sem hallgatták el — inkább arról szóltak, hogy milyen eredményeket értünk el az utóbbi évtizedekben. Mind terjedelmében, mind hangnemében eltér ezektől KOVÁCS FERENC tanulmánya („Irányzatok, tanulságok” NyK. 72: 11—30, 275—295), amely a „tettek kritikája” kíván lenni, amelynek során „A démoszthenészi hangvételt . . . az önvizsgálat felelőssége váltja fel az eredmények tudatos vállalásának, úgyszintén az előrehaladást akadályozó tényezők őszinte feltárásának a tükrében” (11). A hazai általános nyelvészet (nyelvelmélet) felszabadulásunk utáni történetét kívánja felvázolni, mégpedig azzal a súllyal és felelősséggel, amelyet a téma és az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei, különösen pedig ennek a társadalomtudományok kiemelt jelentőségéről szóló része a marxista kutató számára előírnak. Illő tehát, hogy Kovács tanulmányát a kellő figyelemben részesítsük.

KOVÁCS FERENC maga is tisztában van vállalt feladata jelentőségével: érvelését szilárd, elvileg mindenben helytálló alaptételekre építi, a tárgyalás

során gazdag bizonyító anyagra hivatkozik, ennek felhasználása és következtetései azonban számos esetben a figyelmes olvasó ellenérzésébe, sőt határozott ellenvéleményébe ütköznek. Ezekről lesz szó az alábbiakban.

2. Tudománytörténet

2.1. Nincs szándékomban elvitatni KOVÁCS FERENC igazát abban, hogy a hazai nyelvszemlélet a két világháború közötti időszakban csak jelentős késéssel követte, illetve fogadta be az európai általános nyelvészeti eredményeit. Úgy gondolom azonban, hogy 1970-ben kissé anakronisztikusan, szinte kioktatásszerűen hat az a nyoma¹ék, amellyel a szerző SAUSSURE jelentőségére, pontosabban a nyelv jel- és rendszerszerűségére rámutat (1. a 18. lap ritkított szövegét). A tudománytörténeti igazsághoz tartozik — és ennek rendkívül fontos voltát éppen KOVÁCS hangsúlyozza —, hogy SAUSSURE tanításai már az 1930-as évek során utat találtak hazánkba. Igaz, hogy ez a hatás nem volt elég mély, szervesen és élményszerűen nem épült be a hazai kutatás módszertanába, de a vele szemben tanúsított tartózkodás korántsem volt olyan mértékű, mint KOVÁCS állítja (30; utolsó bekezdés). Az én nemzedékem számos tagja számára éppen a genfi mester műve volt az első nagy nyelvészeti élmény. Ha kisebb hatásugárban, de volt visszhangja a prágai iskolának, a fonológiának is (LAZICZIUS nyugdíjazása után sem volt tiltott olvasmány!). Az igazi törés csak a későbbi strukturalista irányzatoknál állott be, a robbanás azért is volt a későbbiek során annyira heves. Lehet, hogy a kettőnk felfogása között e pontban csak árnyalatnyi eltérések vannak, de az elméleti örökség számbavételekor a negatívumok mellett ugyanolyan fontos a pozitívumok, az előremutató mozzanatok megjelenésének a figyelembevétele is: objektív képet felvázolni és helyes következtetésekre jutni csak így tudunk.

2.2. Hasonlóképpen kissé túl sötétnek, majdnem hogy vigasztalannak látja a helyzetet KOVÁCS, amikor az 1945–1960 közötti időszakot értékeli. Igaz, ezekre az évekre esik a marrizmus, majd a SZTÁLIN cikkek nem mindenben előrevívó utóélete és az ötvenes évek második felének a strukturalizmus körüli eszmei és módszertani kavargása. Igaza van abban, hogy a marrizmus éppen azért, hogy a marxista nyelvmagyarázat igényével lépett fel okozott bizonyos károkat (29–30; — a „komoly” jelző jogosságában már nem vagyok bizonyos, én inkább átmenetinek, időlegesnek nevezném ezt), de részben lehet egyetérteni az olyan megfogalmazással, hogy „A Sztálin teremtette fordulat lényege ... a nyelvtudományi »ancien régime« restaurálása” (278), „nem szilárdította meg a marxista nyelvtudomány hadállásait” (uo.). KOVÁCS számára sem lehet kétséges, hogy a „marrizmusnak a kivégzése”, amely álmarxista jelszavaival „komoly” károkat okozott, mégiscsak SZTÁLIN nyelvtudományi cikkeinek az érdeme, káros hatásai mellett és ellenére ez is a lényegéhez tartozik: utat, de legalábbis lehetőséget nyitott egy valóban marxista nyelvelmélet kiépítéséhez. Hogy ez nem ment egyszerre, zökkenőmentesen, sőt hogy ez még ma is inkább folyamatban van, mint befejezett tény, a kérdésnek megint csak egyéb oldala.

Itt vetődik fel óhatatlanul a kérdés, hogy milyenek voltak 1950-ben, de akár 1955-ben is hazánkban a „marxista nyelvtudomány hadállásai”. KOVÁCS jól látja azt, hogy a személyi kultusz felszámolása megrendítette SZTÁLIN cikkeinek tudományos hitelét és valóban „rendkívül paradox helyzet

alakult ki . . . felszabadulás utáni nyelvtudományunkban” (282), „Az egymást viszonylag gyorsan váltó és tagadó izmusok mindegyikéről azt hittük, hogy a marxista nyelvmagyarázat teljességét nyújtja” (uo.); — meg kell jegyezni, hogy ez a többes szám indokolatlan és pontatlan, valóban voltak ilyen megnyilvánulások, de nem kis számban voltak olyanok is, akik eleve tiltakoztak az ilyen beállítást ellen. Lehetséges, hogy ennek nyomtatásban kevés a nyoma, de vitaülések, munkaértekezletek anyaga nyilván őrzi az ilyen értelmű megjegyzéseket is.), így „bekövetkezett a »szemérmes marxizmus« korszaka, ami — némi megszorításokkal — napjainkig tartóan nehezítette a helyes nyelvszemlélet kialakulását” (uo.).

A kérdés bonyolultsága folytán az elemzés is meglehetősen árnyaltságot kíván. KOVÁCS FERENC igyekszik „igazságot szolgáltatni” annak a csoportnak, amely a marrizmust ideológiai és szakmai tapasztalatlanságánál fogva marxizmusnak hitte és propagálta. Sajnálatos, hogy terjedelmes cikkében nem idézte TELEGDI ZSIGMONDnak nagyon őszinte és nagyon igaz szavait: „ehhez sem a nyelvészet, sem a marxizmus terén nem rendelkezünk elegendő ismerettel. . . . a háború évei nem segítettek abban, hogy kiegészítsük képzettségünk fogyatékosságait. Másrészt ismeretes, hogy a személyi kultusz viszonyai között félreértések és durva tévedések hosszabb-rövidebb ideig mint marxista igazságok szerepelhettek. Így hajlandók voltunk hitelt adni annak a valójában marxista nézetnek, amely szerint a marxizmus érvényesítése a nyelvészetben egy új nyelvészet felépítését jelenti a régivel, »polgárrival« szemben. Félreértettük a filozófia és az egyes tudományok viszonyát is . . .” (ÁNyH. 19). Bármilyen fájdalmas is legyen ez ránk, egykori marristákra, ez az igazság és a marxista önkritika hangja. De nem hiszem, hogy HAJDÚ PÉTER emlékezetes kritikái megjegyzése a marrizmusról a Nyr. 1947-i évfolyamában (71 :141) marxista talajról fakadt volna. KOVÁCS ugyanis így látja: „HAJDÚ idézett határozott hangú kritikái megjegyzésén kívül egyetlen írás sem jelent meg a hazai nyelvészeti irodalomban, amely a marrizmust a materialista nyelvszemlélet talajáról bírálta volna” (26). Ma is tiszteletet ébreszt HAJDÚ akkori éleslátása és bátorsága, de a felszabadulást közvetlenül követő években nem igen lehetett egyikünknek sem akkora marxista műveltsége, hogy a marrizmust alújtját ennek alapján ismerjük fel.

A tudománytörténeti igazság és a helyzet helyes megértésének és értékelésének kulcsa éppen itt rejlik. Maga HAJDÚ is a „Marr-féle marxista nyelvészeti irány”-ról, „materialista nyelvszemlélet”-ről ír — és ez az adott helyzetben természetes is. De ha ez így volt, ugyan miben rendítette meg SZTÁLNNAK a marrizmus nem marxista voltát bebizonyító fellépése a „marxizmus hadállásait”. Ha a későbbiek során sem sikerült tisztázni, hogy „mit jelent marxistának lenni a nyelvészetben” — ennek a felvázolására KOVÁCS FERENC az 1968-as Debrecenben mondott felszólalásában sem vállalkozott (ÁNyH. 50) — akkor ugyanolyan okból el kell ismernünk, hogy a marxizmusnak a nyelvtudományon belül jó ideig nem is volt egységes frontja, hadállása. Voltak ugyan bizonyos szervezeti formák, ezek azonban adminisztratív jellegűek voltak, így szorosabb értelemben vett tudományos tevékenységük nem tekinthető számottevőnek.

Ilyen, de csakis ilyen értelemben van igaza KOVÁCSnak. Nála azonban valahogy a hangsúlyokkal van baj. Tanulmánya ugyan javarészt többes számban íródott, de hangjának nagyon csekély az önkritikus csengése, mintha nem belülről, hanem kívülről bírálna, mintha írásának a meghirdetett számadás

helyett számonkérő jellege lenne. Eljut addig a pontig, hogy az 1950-es éveket „a hazai nyelvtudomány válsága” (280)-ként jellemzi, azaz az általános nyelvészet rendezetlen állapotát minden különösebb érvelés nélkül kiterjeszti az egész hazai nyelvészetre. Nézete szerint az 1956-i ellenforradalom ideológiai kártevése különösen súlyos volt a nyelvtudományban „az ellenforradalom alatti és utáni időszak magyar nyelvtudományának teljes ideológiai dezorientálódásává fokozódott” (281; végig ritkítva). KOVÁCS nem szól egyértelműen arról, hogy miben nyilvánult meg ez az „ellenforradalmi ideológia” és ennek dezorientáló hatása. Úgy tűnik, hogy a strukturalista irányzatokra gondol, bár ő is elítéli ezeknek mindenestül való elutasítását. Azonban még ebben az esetben is téved: ezek ugyanis nem csupán a nyelvtudományban, hanem más társadalomtudományi ágakban (irodalomelmélet, néprajz, történettudomány stb.) is jelentkeztek. Semmi köze az 1956-os eseményeknek ahhoz, hogy hatásuk a mi területünkön az 1950-es évek vége felé, más tudományszakokban későbbi időpontban érte el a csúcspontját. Abban igaza van KOVÁCS FERENC-nek, hogy a hazai nyelvészetben az újgrammatikus iskolának és a pozitívizmushoz különösen erős a hatása, és abban is egyet kell érteni vele, hogy a marxizmust valló kutatók táborának a strukturalista irányzatok értékelését illető megoszlása ennek a gyökeres felszámolásához az adott időszakban nem volt elégséges.

A tudománytörténet igazi pártossága azonban megköveteli, hogy a jelenségeket a maguk teljes mélységében, belső ellentmondásosságukban tárjuk fel. Ehhez pedig a mi esetünkben az is hozzátartozik, hogy a felszabadulást követő másfél évtizedben széles körben valóban marxista nyelvtudomány még nem alakulhatott ki, ehhez hiányoztak mind az objektív, mind a szubjektív feltételek. KOVÁCS egyrésztől helyesen szögezi le „Minden irányzatot a maga történeti körülményeibe ágyazva kell vizsgálnunk” (14), ugyanakkor azonban a hibák és a viszonylagos elmaradottság elleni harcban figyelmét elkerülte, hogy az újabb irányzatok értékelése körüli elméleti bizonytalanság és tudománypolitikai következetlenség nem sajátosan magyar jelenség: a Szovjetunió és némelyik szomszédos szocialista ország általános nyelvészete szélesebb alapon vagy magasabb elméleti színvonalon állott mint a miénk, ennek ellenére a helyes marxista álláspont kialakítása itt sem ment mintegy varázssütésre. Mindezen tényezők nem elég gondos elemzése KOVÁCSOT önnön figyelmeztetése ellenére csaknem nihilista szemlélethez vezet, olyannyira, hogy már-már fennáll annak a veszélye is, hogy azonosuljon „azzal a korábbi szektás koncepcióval, amely marxistának volt hajlandó elismerni sok mindent, — ami valójában nem volt az, csak annak nevezte magát — csak azért, hogy bizonyítsa azt a megalapozatlan tételt, miszerint az ideológiai életben a marxizmus monopolhelyzetet ért el” (TársadSzle 1969/7—8 : 38).

2.3. A hazai általános nyelvészet fejlődésében és egy valóban marxista igényű platform kialakításában fordulóponthoz vezet az 1961-ben lezajlott általános nyelvészeti vita. Már maga a tény, hogy erre a vitára sor kerülhetett a haladásnak a kétségtelen jele, a vitára való felkészülés, majd a továbbiakban a vitán elhangzottak egyértelműen ösztönző szerepet töltek be. Így látta ezt többek között TELEGDY ZSIGMOND is az 1968-ban Debrecenben megtartott nyelvészaktíva bevezető előadásában (ÁNyH. 21). KOVÁCS FERENC-nek azonban más a véleménye: „A kibontakozást csak nehezítette, hogy ez a két táborra szakadás [ti. „hagyományosok” és „modernisták”] éppen az úgynevezett

strukturalista vita alkalmával állt be és mélyült el, ahelyett hogy ez a vita hozzásegített volna a frontok, az elvek és a módszerek tisztázódásához”, „a polarizációt mindkét tábor merevsége, egyoldalúsága váltotta ki és mélyítette el” (284). Kovács kissé egyéni és sommás módon értékeli az ott elhangzottakat, ami annál meglepőbb, mert a vita teljes anyaga nyomtatásban is rendelkezésre áll, sőt ő is hivatkozik rá (I. OK. 18 : 7—168). Szélsőségek — a strukturalizmus teljes elutasítása, illetve ennek egyedül üdvözítőként való kinyilatkoztatása — valóban megnyilvánultak, de ezek egyéniségek és állásfoglalások voltak, amelyekhez a jelenlevők közül jóformán senki sem csatlakozott, bár Kovács „idézési technikája” olyanokat toboroz egy táborba, akik a teljes nézetazonosságot nem igen vállalnák. Kár volt elhallgatni azt is, hogy TELEGDY ZSIGMOND CHOMSKY nézeteinek jelentőségét már 1961-ben hangoztatta (I. OK. 18 : 18 kk).

A vita anyagának gondos elolvasása arról győz meg, hogy a valóság KOVÁCS FERENC véleményének csaknem a fordítottja. Már a helyszínen KÁROLY SÁNDOR úgy vélekedett, hogy a „két pólus között az árnyalatoknak és az átmeneti kategóriáknak számos változatát láthattuk” (uo. 18 : 126), a magam részéről úgy látom, hogy ez az alkalom is megmutatta, hogy a középső nyelvésznemzedék számos tagja — esetleg éppen a vitára való felkészülés során — korábbi merev álláspontját már felszámolta: az ifjú strukturalisták nyomására számot kellett vetnünk önmagunkkal és nézeteinkkel és rá kellett ébrednünk arra, hogy amit a gyakorlat a strukturalizmusból igazolt, ami a nyelv jobb megismeréséhez vezet, azt el kell fogadnunk. Kibontakozott egy eléggé sokrétű, különböző érdeklődésű és iskolához tartozó nyelvészekből álló tábor, amely, ha más-más megfogalmazásban is, de lényegében egy valamilyen egyetértett: a hazai nyelvtudomány elvi és gyakorlati továbbfejlődése érdekében múlhatatlan feladat, hogy átvegyük a már helyesnek bizonyult strukturális elemzési módszereket, de nem fogadható el — legalábbis marxista igényű kutató számára nem — a strukturalizmus idealista filozófiai rendszere.¹

Igy született meg az 1961-ben egyértelműen haladást jelentő formula „a vizsgálati módszer igen, a filozófiai rendszer nem”. Részletesen kifejtve a vita tárgyát képező tanulmányban is (30). A későbbiek során megmutatkozott, hogy ez a tétel további finomításra szorul, és Kovács Ferentől ezen a téren várhattunk volna újat. Stílszerű nyelven szólva a „módszert” talán „formális elemzés”-re és „transzformáció”-ra lehetne átírni, de ez irányú részletes okfejtésre most igazán nincs mód (igen figyelemre méltó következtetésekre jut MÉREI GYULA: Strukturálizmus, strukturalista elemzés, marxizmus. PárttörtKözl. 1970/3 : 3—57).

2.4. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy már az 1961-i vita során, de főleg ennek eredményeképpen létrejött „egy bizonyos interpenetráció a két látszólag élesen elváló tábor között” (HERMAN JÓZSEF: ÁNyH. 68). Erről az „integrálódási folyamatról” beszélt Debrecenben többek között JUHÁSZ JÓZSEF (uo. 98),

¹ Csábító lenne idézetek hosszú sorát iktatni ide, de talán elegendő, ha mintegy emlékeztetőnek a következő felszólalókra hivatkozom: BENKŐ LORÁND: I. OK. 18: 43; HERMAN JÓZSEF: uo. 73; URAY GÉZA: uo. 121; H. MOLNÁR ILONA: uo. 128; O. NAGY GÁBOR: uo. 131; B. LŐRINCZY ÉVA: uo. 141; szabad legyen a magam hozzászólását is megemlíteni (uo. 146); a fentiekhez sokban hasonló nézeteket vallott DEZSŐ LÁSZLÓ (87) és részben SZÉPE GYÖRGY is (103). Az egész tanácskozás hangulatát mutatja KNEZSA ISTVÁN megnyilatkozása, aki megértéssel és rokonszenvvel beszélt az új irányzatokról, bár ő ezeknek a művelését már a nála fiatalabbakra bízta.

KÁROLY SÁNDOR (uo. 73), SZÉPE GYÖRGY (uo. 105) is. Ők és mások joggal tiltakoztak egymásnak címkékké váló megjelölése ellen és mutattak rá, ennek nem szerencsés, sőt káros voltára (BENKŐ LORÁND uo. 76, G. VARGA GYÖRGYI uo. 120, ORTUTAY GYULA, uo. 127). Azt, amit KOVÁCS FERENC tanulmányának egyik elvi tanulságaként 1969-ben sürget (294), megfogalmazták többen is előtte, így már 1961-ben HUTTERER MIKLÓS: „nemcsak az szükséges, hogy az ún. hagyományos nyelvészet művelői megismerkedjenek a strukturalizmus módszerével és eredményeivel. Ugyanez fordítva is áll: strukturalista nyelvészeinknek is kötelességük elsajátítani a »hagyományos« módszereket” (I. OK. 18 : 81).

KOVÁCS FERENC joggal óv „a polarizált »vagy-vagy«-októl” (294), de ugyanakkor különös módon nem látja meg a fejlődés elemeit, a kialakulóban levő újat és általános nyelvészetünk mai állapotáról sem igen tud jót mondani. Debreceni előadásában ugyanakkor a helyzettel az szövegről sem elégedett TELEGDY ZSIGMOND lényeges haladásról tudott beszámolni: „Általános nyelvészetünk egy kb. 30 főből álló személyi kerettel rendelkezik. Ennek magva . . . egy 10–12 főből álló csoport” (ÁNYH. 21), „kialakult nyelvtudományunkban egy csoport, amely a nemzetközi kutatás ismeretében, nemzetközi szinten műveli az általános nyelvészetet” (23). PAPP FERENC ugyanezen a tanácskozáson úgy érezte „hogy nálunk az általános nyelvészeti légkör jó” és ezt többek között így indokolta: „A régi Nyelvtudományi Közleményeket, a régi Nyelvőrt, Magyar Nyelvet ugyanezen folyóiratok utóbbi évfolyamaival összehasonlítva azt kell látnunk, hogy a legutóbbi évek folyamán még a konkrét tárgyú cikkek nagyrésztében is elméleti igény lép föl” (85). JUHÁSZ JÓZSEF arról is szólt, hogy „Az eredmények összegeződése . . . nem annyira a látványos vitákban realizálódik, mint a folyamatos napi munkában” (100), valamint „ma a legátlagosabb nem strukturalista nyelvészt is sokkal több minden választja el az újgrammatikus mesterektől, mint ami hozzájuk kapcsolja. Az evolúciós fejlődés tényének figyelembe vétele tehát több szempontból is nagyon lényeges” (uo.)

Félreértés ne essék: távolról sem kívánom idealizálni és általában Debrecenben sem kívánta senki sem idealizálni általános nyelvészetünk helyzetét. Az eredmények mellett nyomatékosan szó esett arról, hogy emelnünk kell a kutatások marxista elviségét, hogy véglegesen fel kell számolni azt a bizalmatlanságot, amellyel általános és nem általános nyelvészek egymás munkásságát figyelik (TELEGDI: ÁNYH. 24; BENKŐ: uo. 84). A magam részéről is úgy látom, hogy az egyes kutatási módszerekkel szembeni nem mindig és nem mindenben indokolt bizalmatlanság (sajnos ez személyi kérdések áttételeként olykor sajátos színezetet is nyer) a fő gátja annak, hogy nyelvtudományunk elméleti színvonala tovább emelkedjék, hogy fejlődésünk üteme a kívánatos mértékben gyorsuljon. Meg kell azonban mondani, hogy KOVÁCS FERENC tanulmánya a hibák egyoldalú kiemelésével és eltúlozásával, a már meglévő vagy megszületőben levő eredmények figyelembe nem vételével ennek az ügynek nem tesz jó szolgálatot. A sorából kicsendülő türelmetlenség nem tévesztendő össze a kívánatos elvi határozottsággal és szilárdsággal.

3. A vitavezetés hangneme

3.1. A tanulmány előbb említett nem szerencsés hangvétele még világosabban kitűnik, amikor személyes polémiákra kerül a sor. A vitatható nézetek tisztázásához valóban ez „az egyedül célravezető eljárás” (295), de a partner

személyét tiszteletben szokás tartani és nézeteit a valóságnak megfelelő módon kell bemutatni. Sajnos nem ez történik a DEME LÁSZLÓVAL folytatott vitában, aki KOVÁCS FERENC beállítása alapján a hazai lapos pozitívizmus olyan képviselőjeként jelenik meg, mint aki még SAUSSURE megértéséig sem jutott el (15 kk.). Sok mindenben nem osztom DEME álláspontját, így a mai modern irányzatokkal szembeni merevségével sem tudok egyetérteni, de a vitában felhozott tanulmány (A saussure-i tanítások magyar visszhangjához: NyK. 61 : 3—27) elolvasása után nem az a képünk, mint amit KOVÁCS mutat. Az idézett vélekedések és gondolatok mellett, azokkal párhuzamosan DEME ezt is írja: „[a pozitívizmus] erényei negatív jellegűek e l [az én kiemelésem — BF] domborodtak ki mindannyiszor, ahányszor a szélsőséges elméletektől való tartózkodás a mindenféle elmélettől való általános tartózkodássá, vagy legalábbis az irántuk való teljes közönyösséggé fokozódott benne . . . az idealizmusba tévedés veszélyének fenyegető fényei villannak meg . . . s ezért is elégtelen egymagában ma már a továbbmenetelhez. A saussure-iánizmussal szemben negatíve megtette a kötelességét, de jobbat adni nem tudott helyette, sőt sok tekintetben olyat sem, mint az” (NyK. 61 : 13) vagy „A külföldön itt-ott szélsőséges idealizmusba tendáló nyelvszemlélettel szemben nálunk a pozitívizmus a nyelvi tényekhez tapadás révén egy józanabb, a materializmus elemeit tartalmazó szemlélethez vezetett. Ez azonban az ösztönösség jellegét, az elmélettől való általános idegenkedés terhét s a kor eszmei zűrzavarát hurcolva végül is nem materializmussá, hanem olykor eklekticizmussá, máskor jószerével »földhözragadtsággá« vált” (uo., 61 : 27), a 26. lapon tett jegyzetből pedig az is kiderül, hogy DEME véleménye szerint Saussure tanai hazánkban több megbecsülésben is részesülhettek volna, sőt „mégis könnyebb talán elkerülni egy már megépített út göröngyeit, mint újat építenünk mellette, nem is messze tőle. — Mert magyar nyelvészetünk nagyjából ezt tette a SAUSSURE-hatás korában, s tulajdonképpen ezt teszi ma is” (25.). Mindenkinek joga és kötelessége hogy az általa tévesnek tartott nézetekkel vitába szálljon, de a téves nézeteket csak elvi vitában lehet megcáfolni, nem pedig úgy, hogy az ellenfél részben helyes álláspontjáról nem veszek tudomást, és csak arra hivatkozom, amit a vitában a magam igazának a bizonyítására fel tudok használni. Nem hiszem, hogy a fenti módszerrel KOVÁCS FERENC bárkit is meggyőzött volna DEME LÁSZLÓ szélsőséges pozitívizmusáról, antisaussure-iánus voltáról, hiszen kevés nyelvészünk van, akire SAUSSURE annyira hatott volna, mint DEMÉRE, talán éppen hogy túlságosan is.²

3.2. Másképpen vetődik fel a hangnem kérdése, amikor olyan nézetekkel kell vitázni, amelyek a marxista szemlélet számára elfogadhatatlanok. KOVÁCS FERENC joggal mutat rá, hogy PAPP LÁSZLÓNAK a tudományok felosztására vonatkozó nem a tudományos közvéleményünket tükröző fejtegetései (igazság-

² Nem hagyhatom szó nélkül KOVÁCS FERENCNEK elméletileg hibás felfogását, aki a maga részéről azért marasztalja el SAUSSURE-t pszichologizmusban, mert a genfi mester szerint a nyelvi jel nem a fogalomnak és a konkrét hangnak, hanem emennek és a hangképzetnek („l’empreinte psychique de ce son”) az egysége. „A hangképzet” — írja KOVÁCS — „a materiális (fizikai) hangsor »pszichikus lenyomata« nehezen képzelhető el a nyelvi jel »fizikai oldalának!»” (16). KOVÁCS itt elfelejti, hogy maga a fonéma is elvonatkoztatás terméke, ha úgy tetszik „pszichikus lenyomat”, de e nélkül egyáltalán nem beszélhetünk nyelvi jelről, hiszen e nélkül a nyelvi jelnek a szó minden kimondásakor újra és újra meg kellene születnie.

tudományok ~ valóság tudományok) idealista forrásokon nyugszanak, vala-
mint helyesen mutat rá arra is, hogy téves dolog a dedukciónak a megismerés-
ben való aktív szerepét kétségbe vonni (290—3). Itt valóban helyénvaló a hatá-
rozott, egyértelmű hangvétel, de a vita során a magunk igazát logikai érvekkel
célszerű bizonyítani (a „Filozófiai kislexikon” kioktatásszerű idézgetése nem
mindig a legmeggyőzőbb), és a vitapartneret egyenrangú félként illik kezelni.
Valószínű, hogy PAPP LÁSZLÓ is tudja, hogy mint vélekedik a marxista ismeret-
elmélet igazságról és valóságról, indukciónak és dedukciónak; arról van itt inkább
szó, hogy az egyoldalúan deduktív irányzatokkal való harcban ő nem kevésbé
egyoldalú túlzásokra ragadtatta magát. Külön vizsgálendő meg azután az is,
hogy az egyes tudományokban mekkora a szerepe az induciónak és mekkora
a dedukciónak, pl. a logikában és a matematikában az utóbbinak nyilván
nagyobb az alkalmazhatósági területe, mint a nyelvészetben.

4. „A marxizmus elmélete sok mai kérdésre még nem adott — egyesekre
ez ideig nem is adhatott — kielégítő választ. Új, eddig megválaszolatlan kérdé-
sek felmerülésekor el kell ismerni a válasz alapkoncepcióját érintő nézetkülönb-
ségek lehetőségét is” — szögezi le a MSZMP tudománypolitikai irányelvei,
de természetesen mindez nem vezethet a marxizmus pluralizálásához, minden-
nek a megkérdőjelezéséhez (TársadSzle. 1969/7—8 : 61—2). Több ízben és több
alkalommal fölmerült már a kérdés, hogy mi is hát a dialektikus materialista
módszer a nyelvtudományban. A kérdésre legutóbb és a leginkább kifejtve
HERMAN JÓZSEF próbált felelni és fejtegetései sok hasznosat tartalmaznak
(ÁNyH. 63—65), de lényegében ő is csak a kereteket jelölte ki, amit tartalom-
mal még meg kell töltenünk. Ilyen marxista elvi igény jelentkezik többek
között ZSILKA JÁNOS és H. MOLNÁR ILONA dolgozataiban: a marxista szemlélet
talaján állva messzemenően felhasználják a modern formális elemzési mód-
szereket, hogy új és mélyebb tartalmi eredményekre jussanak. Csak sajnálni
lehet, hogy KOVÁCS FERENC nem kerített sort arra, hogy szóljon „a felszaba-
dulás utáni marxista nyelvtudomány kialakulásáról és fejlődéséről” (293),
mivel „Ezek nélkül valóban torz akármilyen fajta elmélettörténeti áttekin-
tés” (uo.).

A nyelvészet, ahogy én látom, némiképpen hasonló állapotban van,
mint a klasszikus fizika volt a modern atomelmélet felfedezésekor. Amit
KOVÁCS FERENC hajlamos válságnak felfogni, az tulajdonképpen a fejlődésnek
egy viharos és ellentmondásos szakasza mindazzal, ami ennek a velejárója.
Az új módszerek és eszközök óriási távlatokat nyitnak, de alkalmazási lehetősé-
geik, illetve korlátaik még nem eléggé tisztázottak. Éppen ezért a marxista
kutatónak fokozott a felelőssége, hogy mi az, amit elfogad és mi az, amit eluta-
sít. Az elméletnek a gyakorlatban való helytállása: mennyiben segít a nyelv
bonyolult rendszerének és működésének jobb megismerésében — azt hiszem
továbbra is ez az a kritérium, ami a kutató számára a döntő kell, hogy legyen.
A mostani vita tükrében még inkább megszívlelendőnek tartom az irányelvek-
nek a tudományos vita szabadságáról vallott határozott álláspontját: „Sem
az új problémamegközelítésnek, sem az elméleti tisztaság védelmének az indo-
kával azonban senki sem állíthatja, hogy saját, egyéni álláspontja az egyedül
helyes. Különösen káros szélsőséges egyéni nézetek korlátlan és kritikátlan
hirdetése, vagy az olyan törekvések, hogy ezeket akár a tudomány, akár a
politika hivatalos álláspontjaként tüntessék fel” (uo. 61).

BAKOS FERENC

Megjegyzések az „Irányzatok, tanulságok” c. cikkhez

A fenti címen egy hosszabb eszme-futtatás jelent meg nemrég (NyK. LXXII, 11–30 és 275–96), amely „a hazai általános nyelvészet (nyelv-elmélet) fejlődésének vázlatos áttekintése — különös tekintettel a fejlődés felzabardulás utáni szakaszára” (i. m. 11. jegyz.) alcímet viseli.

Nehéz és kockázatos vállalkozás a közelmúltról történelmet (tudomány-történetet is) írni. A kortárs értékelésébe önkéntelenül belecsúszhatnak tárgyi tévedéseken kívül szubjektív érzések is: barátság, ellenszenv, rokonszenv. Az említett cikkben is a helytálló és vitathatatlan megállapítások, fejtegetések mellett határozottan érezhető az erős szubjektivitás. Ez annál feltűnőbb, mert hangneme a történésszé, aki a tények sokoldalú vizsgálatának látszatával végleges megállapításokra törekszik. Pedig tudjuk, hogy a távoli múlt eseményeit és azok rugóit minden kor és társadalom másként értékeli. A közelmúltra pedig fokozottan érvényes ez a megállapítás.

Mivel a szerző gyakran utal a „történeti hűség”-re, utolsó bekezdésében pedig szinte vitára ösztönzi az olvasót, éppen a történeti hűség kedvéért közlöm néhány kiegészítésemet. Csak futólag érintem, vagy nem is érintem azokat a kérdéseket, amelyekkel teljes egészükben vagy legalábbis lényegükben egyetértek.

A „Laziczius-ügy”-ben feltétlenül igaz az, hogy Laziczius Gyula, az általános nyelvészet talán legeredetibb és nemzetközileg legelismertebb magyar képviselője. A tudományos megbecsülés egyik formája azonban nem váratott olyan sokáig magára, mint a cikk alapján az ember gondolhatná. Első könyvét 1932-ben adta ki, három évre rá, 39 éves korában pedig az Akadémia levelező tagja lett.

Igaz az is, hogy az általános nyelvészet területén elmaradtunk a nemzetközi színvonaltól nemcsak a kezdeményezésben, hanem a fejlődés ismeretében és tudomásulvételében is.

A hazai marrizmus tárgyalásakor azonban a szerző már egyrészt a védő, másrészt az ügyész szerepét ölti magára, és — úgy látszik, a tények nem kellő ismeretében — hamis képet állít az utókor elé. Állásfoglalása nem jelentkezik mindig nyíltan. Helyenként inkább sejtet, és erre ügyesen használja fel az írásjelek kínálta lehetőségeket.

Igaz, hogy a vezető nyelvészek közül egyik sem vesztette állását a marrizmus korszakában. A megfélemlítésnek azonban egyéb módjai is vannak, mint az állásvesztés. Nem gondoltam volna, hogy valaha is le kell írnom azt az „ügy”-et, amelynek magam is szenvedő szereplője voltam, de éppen a „történelmi hűség” miatt a szerző kényszerít erre.

Nem sokkal a Sztálin-cikkek megjelenése előtt a Lityerturnaja Gazetában egy cikk Bubrich szovjet nyelvész munkásságát kifogásolta. Azzal vádolja a tudóst, hogy Marr tanainak átvétele helyett finn és magyar polgári nyelvészek műveire hivatkozik. Ez elég volt ahhoz, hogy a finnugor nyelvtudomány négy akkori hazai képviselőjét egy marrista nyelvész és egy irodalmár „beidézze”.

A „vádlottak padján” Beke Ödön, Zsirai Miklós, Lakó György és jómagam ültünk. Az „ügyész” felolvasta az említett cikk megfelelő passzusát magyar fordításban, majd a legnagyobb meglepetésünkre felszólított minket, hogy fogalmazzunk meg egy nyilatkozatot a Szabad Nép számára. Ennek a nyilatkozatnak azt kellett volna tartalmaznia, hogy elítéljük eddigi „polgári szellemű” írásainkat, és önbírálatot gyakorolva ünnepélyesen meg kellett

volna fogadnunk, hogy ezentúl csak a marrizmus tanításainak szellemében írjuk műveinket. A nyilatkozat megfogalmazására néhány hetet kaptunk.

A négy „vádlott” többször összeült. A megbeszélések alapján mint a legfiatalabb, én fogalmaztam meg a kért nyilatkozatot. Ebben kifejtettem, hogy eddigi műveinkben nem találunk semmi olyat, amit jó lélekkel elítélendőnek tarthatnánk. Nem tehetünk ígéretet arra vonatkozóan sem, hogy a jövőben egy olyan irányzat szellemében írunk, amelyet csak jó-rossz ismertetések és néhány lefordított részlet alapján ismerünk. Arra azonban ígéretet tettünk, hogy a marrizmust a jövőben tanulmányozni fogjuk. A nyilatkozatban azt is megkérdeztük, miért csak négyünket szólítottak fel korábbi műveink megtagadására.

A következő ülésen a négy vádlotton és a két bírón kívül két néma szemlélő is jelen volt. Felolvastam nyilatkozatunkat. A bírák rosszállólag vették tudomásul makacsságunkat, és a néma szemlélőkkel együtt komoran kivonultak. Nem állítanám, hogy kellemesen éreztük magunkat.

Igaz, hogy egyikőnket sem bocsátottak el, nem is helyeztek át, de erre már idő sem igen volt, mert hamarosan megjelentek a Sztálin-cikkek.

A „légkör” miatt tehát ne csak a hazai marristákon essék meg a szerző szíve!

Az az inszINUÁCIÓ pedig, hogy a Nyelvtudományi Intézet igazgatóját marrista múltja miatt váltották volna le, nem felel meg a valóságnak. Azt az akkor felelős állásban levő szerzőnek is tudnia kellett volna, hogy a Magyar Tudományos Akadémia újjáalakulása után fokozatosan m i n d e n akadémiai intézet élére akadémiKUS került. Az egykori marristák pedig továbbra is régi vagy új — de vezető állásban maradtak, vagy kerültek.

A marrizmust bíráló megjegyzés, amelyet a szerző egyszer idéz és kétszer hivatkozik rá (26, 28) valóban értékes dokumentum. Értékéből semmit sem von le ugyan, de éppen a „történelmi hűség” kedvéért meg kell jegyeznem, hogy az ismertetés 1947-ben, tehát még a hazai marrizmus agresszív virágkora előtt jelent meg. Az idézett mondat: „Mindenesetre — annak ellenére, hogy a modern nyelvelmélet egyes tételei ellent is mondanak a materialista nyelvszemléletnek, s így külföldön [melyik külföldön? — K. B.] nem is fogadják el — az új tanítás . . . a Szovjetunióban szelvében elterjedt, s egy tudománytörténeti szempontból nagy jelentőségű folyamatot indított el” (Nyr. LXXI, 141). Ez így tökéletesen igaz. Az elmélet valóban ellentmond a materialista szemléletnek, és a külföld valóban nem fogadta el. Nem biztos, hogy éppen ezért, mert ellentmond a materialista nyelvszemléletnek, hanem bizonyára azért, mert naiv, és mert zsákutcába vezet.

Téves képzeteket kelthet az olvasóban — ugyancsak a történeti szemlélet hiánya miatt — a szerző következő megállapítása: „nem volt egyetlen magyar nyelvész sem, aki a marrizmussal szemben a sztálini cikkek előtt nyíltan állást foglalt volna” (28). Próbálta volna csak meg valaki!

Akik abban a korban még nagyon fiatalok voltak, azok aligha tudják felfogni, hogy 1950 körül — mikor a marrizmust hivatalosan azonosították a marxizmussal — mit jelentett volna a nyílt állásfoglalás a marrizmussal szemben.

A marristákat túlzás gáncs nélküli lovagoknak, a marxizmus legjobb harcosainak feltüntetni. Nem vonom kétségbe éppen a legjobbak jóhiszeműségét. Voltak azonban olyanok, akik a marrizmustól egy kis „örségváltás” előnyeit remélték. Erre azonban már nem kerülhetett sor.

Nem igazságos dolog a nyelvtudományt — még az általános nyelvészetet sem — főleg programnyilatkozatok és távlati tervek alapján megítélni, vagy a névtani konferenciát egyetlen előadás egyetlen részlete alapján. A kollektív munkák nem nélkülözhetik a tervszerűséget, a módszertani alapelveket, az ütemezést stb. Maga a tudományszervezés is nehéz, felelősségteljes, de fontos és nélkülözhetetlen munka. Nem feltétlenül az a nagy nyelvész, aki bármely fórum előtt felvázolja a legfontosabb tennivalókat, — bár ennek jelentőségét korántsem becsülöm le — hanem az, aki a legfontosabb tennivalókból valamit meg is valósít.

Végül egy utolsó megjegyzés. Noha a szerző cikke csakis az általános nyelvészet (nyelvelmélet) huszonötéves történetével foglalkozik, egyetlen szava sincs a negyven lapon keresztül arról, hogy az elmúlt negyedszázad alatt — minden hiány, hiba, tévelygés ellenére is — megszületett A magyar nyelv-járások atlasza, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, A magyar szókészlet finnugor elemei, A magyar nyelv értelmező szótára és számos kézikönyv, hogy csak a legnagyobb műveket említsem. De ezeken kívül is tucatjával jelentek meg kitűnő, nemzetközileg is magasra értékelt értekezések, monográfiák, nagy értékű forrásmunkák stb.

A jámbor olvasó így azt a téves képet nyerheti a cikkből — ez bizonyára a szerző szándékával is ellentétben áll —, hogy az elmúlt huszonöt esztendő a magyar nyelvtudomány egy sivár, vigasztalan korszaka, és hogy csak néhány harcos nyelvész folytatott szélmalomharcot a haladásért, de ezek is a rosszindulatú maradiság állandó céltáblái és áldozatai voltak.

KÁLMÁN BÉLA

Note de la Rédaction

L'étude de Ferenc Kovács „Írányzatok, tanulságok” (Tendances et leçons) parue dans notre revue (NyK. LXXII, 11 – 30, 275 – 95) a suscité de vives répercussions dans les milieux des spécialistes. Les auteurs des articles de controverse, F. Bakos, L. Benkő, S. Imre et B. Kálmán s'inscrivent en faux contre l'évaluation surtout négative du processus d'évolution de la linguistique hongroise des derniers 25 ans, précisent leur point de vue concernant quelques aspects de l'époque contemporaine, abordent certaines questions de principe et de méthode, et par la rectification de quelques faits concrets d'ordre d'histoire et d'organisation scientifiques ils essayent de démontrer le caractère subjectif de l'interprétation et de la conception de F. Kovács.